KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXIII. ÉVF. 1931. JULIUS—OKTÓBER 4—5. FÜZET

Dávid Ferenc és az erdélyi nagy hitviták.

A keresztényi élet igazi eszménye nem a tétlen nyugalomban, az álmadozó szemlélődésben jut kifejezésre, amint ezt a középkor kereszténysége hitte és hirdette, hanem egy jobb, szebb és tisztább világ kialakitásáért folytatott állandó küzdelem, amint ezt Jézus élete mutatja, aki azt az eljövendő szebb világot Istenországának nevezte. Ennélfogva a kereszténység akkor volt a legtávolabb igazi hivatásától, amikor a szerzetesi és kolostori életet tette az élet eszményévé; amikor az embert a dogmák áttörhetetlen falával elzárta a küzdés mezejéről s megfosztotta az igazság keresésének jogától és isteni örömétől. Ellenben akkor állott hivatása magaslatán, amikor a Jézustól kapott lelki fegyvereket a leghatásosabban tudta forgatni Istenországa akadályainak a legyőzésében.

Mint ilyen szellemi harcot folytató erő nyilvánul meg a kereszténység a Jézus után következő századokban. Az apostolok, az egyházi atyák, az apolegéták mind ilyen szellemi harcot folytattak, amidőn egy idegen világgal állottak szemben, hogy az elfogultság, vakbuzgóság és hagyományok sötét fellegeit szétoszlassák s a megtisztult láthatáron az evangelium napját ragyogtassák. Amikor pedig az evangeliumi igazságokat a pogány áradat elnyomni törekedett; amikor az Istenegység tiszta hitét a két istenség misztikus felfogása megzavarni igyekezett: akkor ismét a szellemi fegyverek mérkőzése vált szükségessé. Ismeretes az Arius és Athanázius nagy hittani vitája, amely a homouzion és homoiuzion kifejezése szerint csak egy jotta betü külömbsége körül forgott ugyan, de alapjában két ellentétes világnézet heves összeütközése volt, amely összeütközéstől a római császár birodalma

békéjét és nyugalmát féltette. A 325-iki niceai egyetemes zsinat Jézus istenségének kimondásával külsőleg lezárta ugyan ezt a vitát, de azért hullámai tovább rázták a keresztény lelkeket, addig, hogy elsimulásukat már pontosan megállapitani nem lehet. De, amint csendesedtek ezek a hullámverések, a kereszténység mind inkább az álló tó képét mutatta, amelynek megromlott vize nem tudott üditő cseppeket nyujtani a szomjas lelkeknek. Az itt-ott felkelő apró szelek és légmozgások nem tudták megmozgatni a tó állott vízét s az mindinkább romlott és élvezhetetlenné vált.

A reformáció mindent felforgató viharának kellett elkövetkeznie, hogy alapjában megmozgassa ama körülzárt tó századok óta állott vízét s hatalmas hullámveréseivel megindítsa azt a tisztitó folyamatot, melynek hivatása volt az evangelium üdítő italát különválasztani a századok bomlasztó lerakodásától. Mint minden forradalom: úgy a reformáció is a lelkek harca volt egymással. A legkiáltóbb ellentétek állottak szemben egyik a másikkal. A szolgaság jármát megszokott ember hűsége és a szabadság után esengő lelkek türelmetlensége; a sötétséget óhajtó szemek félelme és világosságot szomjuhozók elszánt bátorsága; a mult hagyományaihoz való merev ragaszkodás és egy szebb jövőt várók és keresők lelkesedése áll szemben egyik a másikkal. A harc hevében gyakran változik a helyzet képe. Akik ma fegyvertársakként állanak egymás mellett, holnap már egymás ellen harcolnak. A cél, az irány, az eszmény a vallás. De mi a vallás? Itt a zsinatok és concilliumok által megállapított dogmák föltétlen elfogadása és az egyházi tekintély előtt való vak engedelmesség, amott pedig az evangelium tiszta, nemes és egyszerű igazságainak megélése. Egyik oldalon az egyház által parancsolt szertatások pontos betartása és a követelt jó cselekedetek szerzik meg az üdvösséget, a másik oldalon pedig csak a hit vezet el a mennyországba.

A lelkeknek ez a nagy mérkőzése végig szántott egész Európán. A szántás és a magvetés munkája külömböző talajon és különböző éghajlat mellett folyt. De azért sehol sem csupán helyi és idői jellegű rugók vezették a munkát, hanem általános *emberi* vágyak, remények és törekvések irányitották a nagy küzdelmet.

Ennek a mi kicsiny Erdélyünknek különösen nagy szerepet juttatott az isteni gondviselés a reformáció történetében. Mert, amig Európa többi országaiban pusztító viharok, zugó fergetegek és kártékony jégesők hullanak a reformáció gyönge plántáira: addig itt derült ég, mosolygó napsugár fogadja. Az elhintett magvak jósága, csira- és termőképessége mellett ennek lehet köszönni, hogy itt a reformáció tulszárnyalva Európa összes országait, az unitárizmus evangeliumi gyümölcseit is megtermette. Hála és elismerés illesse azt a nemes lelkű fejedelmet: *János Zsigmondot,* aki korát meghaladó bölcsességgel Erdélyt a vallásszabadság klasszikus földjévé tette s ez által az unitárius egyház létjogosultságát politikailag is biztosította. De mégis ma tekintetünk a nagy magvetőre, az erdélyi reformáció prófétai lelkű vezéralakjára: *Dávid Ferencre* esik.

Nagyon tévednek azok, akik Dávid Ferencet a mai kor szemüvegén keresztül akarják nézni, s őt a mai kor gondolat-érzés- és hitvilágába akarják beilleszteni. Ma mások a vallási fogalmak, mint voltak az ő korában. Azok a kérdések, amelyeket akkor elsőrendűeknek tartottak, ma talán értéktelen kicsinyeskedésnek látszanak. Viszont, amit az ő korában a homály és titokzatosság leple boritott, azt a modern kor világossága földerítette. Az új kor bibliai ismereteit, teológiai tudományát nem lehet és nem szabad az ő kora ismereteivel összehasonlitanunk. Szóval *Dávid Ferencet* nem a mi, hanem az ő kora mértékével kell mérnünk. De ezen mérték alkalmazása mellett mégis el kell ismernünk, hogy ő lelke intuiciójánál fogva túllátott a maga korán, hogy előre meglátta a vallási fejlődés útját és irányát s ezen meglátástól indíttatva, korának legmerészebb és legrádikálisabb reformátora lett.

Nem kisérhetjük végig reformátori pályáján s nem követhetjük azokon a szédítően meredek útakon, amelyeken ő olyan biztonsággal haladt mindig előre. A tudós teológus, aki nem félt fegyvereit Európa legnevesebb tudósaival összemérni; az elragadó szónok, akit egy ország népe szinte vakon követ szédületes útjain; a kedvelt pap és püspök, aki újabb meg újabb üdítő forrás vízéhez vezeti nyáját... mind megannyi kedvező alkalomnak kinálkozik az emlékezés számára. De én most mégis azoknak az erdélyi hitvitáknak a keretében

maradok, amelyekben a reformáció a legmélyebb hullámokat vetette, amelyekben Dávid Ferencnek Istentől adott kiváló tulajdonságai egyesűlnek s amelyeknek erőt, tartalmat és messzi időkre kiható történelmi jelentőséget ő adott.

Dávid Ferenc vitatkozó ereje még azelőtt kitünt, mielőtt az antitrinitárius eszmékhez csatlakozott volna. *Stancaró Ferenccel*, evvel a nyugtalan természetű, európai hirű antitrinitárius hittudóssal volt 1555-ben összeütközése, amelyben a Luther és Melanchton nézeteit védte meg győzelmesen, ami által polemizáló tehetségének a hire nem csupán Erdélyben terjedt el, hanem kihatott Lengyelországba, Svájcba és Németországba is. Eme hitvita következtében Stancaró egy időre el is tünt Erdélyből, azonban 1557-ben ismét visszatért s ugyanez év december 31-én a kolozsvári hitvitán találkozott a két tudós. De itt is, amint Haner írja „Dávid Ferenc az ügyet mindenek bámulatára oly hévvel s oly nagy tudományi felkészültséggel védte, hogy senki sem volt, aki őt, korát meghaladó elmebeli és ékesenszólási adományokkal megajándékozottnak ne mondta volna“.[1]

Időközben az erdélyi láthatáron megjelent a jeles népszónok: Kálmáncsehi Sánta Márton zvingliánus nézeteivel s az Urvacsora kérdését is ilyen szellemben kezdette tanítani. Szemben találta magát Dávid Ferenccel. A két fél mérkőzésére 1557 junius 13-ra Kolozsvárra nemzeti zsinat hivatott. A zsinat lefolyásáról és a szakramentárius vitákról egymásnak ellentmondó tudósitások maradtak fenn. Némelyek azt mondják, hogy „Dávid F. Kálmáncsehit mindenek jelenlétében nemcsak a dialektika és vitatkozás, finom mesterfogásával, de a szentírás tiszta szavaival oly kényszerű helyzetbe hozta, hogy menekülni nem tudott, hanem zavarba jövén a vita helyéről fölháborodott indulattal eltávozott“.[2] Mások meg azt állítják, hogy Kálmáncsehi a zsinat előtt beteg lett s azon részt nem vett, hanem ügye védelmét Szegedi Lajosra bizta, aki különféle ürügy mellett szintén nem vett részt a vitatkozásban.[3] Bármiként is álljon a dolog, annyi bizonyos, hogy

[1] Idézve: Jakab E. Dávid F. Emléke. 34 l.

[2] Jakab E. Dávid Ferenc Emléke. 37 l.

[3] V. ö. Pokoli J.: Az Erdélyi Református Egyház Története. I. k. 112 l.

Dávid Ferencre nézve nagy győzelmet jelentett ez a hitvita, mely után a szakramentáriusok napja gyorsan lehanyatlott Erdélyben.

De külsőleg bár győzelmet aratott, Dávid F. igazságot szomjuhozó lelke nem elégedett meg a külső sikerekkel. Ujabb elmélkedések és belső lelki harcok után az Urvacsora kérdésében a Kálvin-féle nézetek felé vonzódott s a nevezetes nagyenyedi gyülésen már, mint a kálvinisták vezére tünik fel. Itteni szereplése a kálvinista püspöki székre emelte, s a magyarság nagy részét ez irány körül tömörítette s Erdély reformációjának a képét megváltoztatta.

Azonban bármilyen szép sikereket jegyzett fel a történelem Dávid Ferencnek előbb a Luther-i s majd a Kálvin-i alapon kifejtett hitvitáival kapcsolatban: mégis igazi nagysága az ántitrinitárizmus és az unitárizmus érdekében folytatott hitvitáin tűnik ki. Részint a Blandratával való ismeretsége, részint a Szervét iratainak tanulmányozása új irányt adott gondolkodásának s ez által az erdélyi reformáció is magasabb tájakra irányult. A szentháromságellenes harcok kiinduló pontja egy egyszerű iskolai előadás keretében van. Dávid Ferenc, mint a Kálvin hitüek püspöke és az iskola főfelügyelője, Kolozsvárt megjelent egy előadáson, ahol az iskola igazgatója: Károlyi Péter az Istenről tartott előadást, akiről azt állította, hogy „lényegében egy, de személyében három“. A püspök ez állításnak ellene mondott. Ebből az összetüzésből pattant ki az a kis szikra, amely akkora lánggá növekedett, hogy nemcsak Erdély földjét világosította meg, hanem elhatott Genfig, Wittenbergig és Krakkóig.

A kérdés tisztázása Erdélyben három nagy hitvitát kívánt, amelyek mutatják az unitárizmus térfoglalását és fokozatos győzelmét. Az első ilyen hitvita 1566-ban volt Gyulafehérvárt. Április 24-től 28-ig tartott. Mintha a Blandrata kezét látnók e vitatkozásnak a rendezésében és eredményében! A két kiváló főpap: Dávid Ferenc és Melius állottak szemben egymással. Az egyik Kolozsvárt, a másik Debrecent képviselte s e két város ellentéte azután is sokszor megnyilvánult. A vitatkozás külsőleg is ünnepélyes keretek között folyt. A fejedelmi udvar jelenléte fényt és ünnepi szint kölcsönzött neki. Magáról a vitatkozás lefolyásáról nem sokat

tudnak. Mind a két ellenfél magának tulajdonította a győzelem sikerét. Ebből látszik, hogy teljes győzelmet egyik fél sem aratott. Azonban mégis mind a két fél engedett valamit a maga merev felfogásából. Igy sikerült egy közös hitvallásban megállapodniuk, amelyben a szentháromság tana meg van ugyan tartva külsőleg, de azért átcsillámlik rajta az egy Istenség gondolata. Dávid Ferencék sikerét mutatja az, hogy e zsinaton elérték azt, hogy a zsinati határozatokat, mint a hit szabályozóit elvetették s ilyennek a szentírás mellett csak az apostoli hitvallást ismerték el. Ennek alapján elérték azt, amit Lengyelországban a pinczovi zsinaton 1562-ben kimondottak volt, hogy az Istenség meghatározásában a bibliaellenes szavak, mint háromság, lényeg, személy ne használtassanak. Igaz, hogy ez csak külsőleg jelent sikert, mert ezek mellett a szentháromság lényegében megmaradt. De mégis Dávid Ferencék ezt nagy eredménynek tartották, mert Blandrata szerint: „ez az igazság megismerésének első foka, mely után nemsokára következik maga az igazság megismerése“. Annyi bizonyos, hogy e vitatkozás következtében a szentháromságban való hit megingott s a lelkek felszabadultak az Athanasiuszi hitvallás lidérc-nyomása alól. S hogy Dávid F. szónoki és hitvitázó erejének minő sikere lehetett, azt mutatja az a hagyomány, amely az ő visszatéréséhez fűzi Kolozsvár városának unitáriussá lételét és a főtéri templom megszerzését.

A gyulafehérvári első hitvita a kérdést el nem döntötte, s bár, a fejedelem iránt való tiszteletből a közös hitvallást mind a két fél aláirta; de azért még jobban kiéleződtek az ellentétek. Meliusék a közös hitvallást a maguk javára magyarázták s a szentháromságot benne mind élesebben kidomborították. Dávid Ferencék pedig a szentháromság mellőzésével az Istenegységét fejtették ki. Igy a helyzet kiélesedett, az ellentét napról-napra növekedett. Mélius Debrecenbe zsinatot hivatott, hogy az egyházban támadt eretnekséget irtsák ki. Dávid Ferencék nem fogadták bizalommal ezt a meghivást, mert előttük volt a Szervét, Arany Tamás és Egri Lukács példája. Ezért ők is Tordára zsinatot hivtak, amelyre meghivták a magyarországi papokat, igérve, hogy itt semmi bántódásuk nem lesz. Ennek a zsinatnak a helyét a fejedelem

„nagyobb tisztesség és méltóság tekintetéből“ Gyulafehérvárra tette át. Itt tartották meg a gyulafehérvári második hitvitát 1568 március 3—14. napjain. A vitatkozás megkezdése előtt megállapították a feltételeket. A trinitáriusok egyebek mellett azt is kivánták, hogy a szentíráson kivül egyházi szimbolumokkal s az egyházi atyák írásaival is igazolhassák állításaikat; a legyőzött felet a fejedelem büntesse meg; a vitatkozás eredményét bocsássák a külföldi akadémiák itélete alá. Az unitáriusok erre kijelentették, hogy ők csak a szentírást fogadják el bizonyításra; ahoz sem járulhatnak hozzá, hogy a kérdés a külföldi akadémiák itélete elébe terjesztessék; mert az esetben nem volna szükség vitatkozásra, különben azok is érdekelt felek e kérdésben s így birák nem lehetnek. Végül a legyőzött félnek nem megbüntetését kérik, hanem azt, hogy minden tisztességgel illessék; mert Isten azt akarja, hogy a bünös is éljen. Igy kezdődött meg ez a nagy hitvita a fejedelmi palota nagy ebédlő termében, amely 10 napon keresztül a legnagyobb érdeklődés mellett tartott. A fejedelem fényes udvarával együtt minden reggel már 5 órakor elfoglalta székét. A vitatkozás a kancellár által adott jelre kezdődött. A Blandrata által megállapított vita sorrendjében először a szentháromságról, azután a fiú örök születéséről kellett volna tárgyalni. Azonban a harc hevében gyakran megzavarodott a sorrend, úgy, hogy a kérdések összezavarodtak s a vitatkozás fonala elveszett. A szentháromságot védelmezték: Melius Péter püspök, Czeglédi György váradi, Sándor András dévai, Thuri Pál bihari, Klein Lőrinc besztercei pap és Károlyi Péter váradi isk. igazgató. Ellene voltak: Dávid Ferenc püspök, Blandrata György, Basilius István kolozsvári pap, Hunyadi Demeter enyedi isk. igazgató és Gyulai Pál gyulafehérvári főiskolai igazgató. Ezek mellett mind a két részről birákat neveztek ki.

Nem kisérhetjük a vitatkozó feleket azon az úton, amelyen a dialektika minden fegyverét, az értelem minden leleményességét és a logika minden kigondolható érvét fölhasználni igyekeztek állitásaik bizonyítására s amelyen nem egyszer engesztelhetetlen dühvel állottak szemben s a gúny és csúfolódás beszédét szórták egymásra. És bár az igazi vallásos érzés s a keresztényi szeretet eltünt a heves harcban, de

forrottak a gondolatok, tisztultak a vallásos igazságok. És ez a körülmény az újítók javára döntötte el a vitatkozás mérlegét. Az Istenegység gondolata meghódította a jelenlévők többségét. Az unitárizmus egy nagy lépést tett célja felé. Megnyerte a fejedelmet udvarával együtt és a főnemesek tekintélyes részét. Ezzel az erdélyi magyar egyház unitárius színezetet kapott.

A második gyulafehérvári hitvita megnövelte az unitáriusok bizalmát. Most arra gondolt Dávid Ferenc, hogy mélyebbre eressze a hálót s a főnemesség után a köznépet is nyerje meg az Intenegység hitének. Sőt arra is gondolt, hogy igazságainak fényét Erdély határain túl is lássák meg. Ezért szükségesnek látta, hogy a következő hitvita magyar nyelven folyjon és olyan helyen tartassék, ahová a magyarországi részekből is minél számosabban megjelenhetnek. Igy jelölték meg a harmadik nagy hitvita helyéül Nagyváradot s idejéül október 20-at. Meliusnak több rendbeli kifogása volt a hely ellen, ahová a Tiszán-tuli hivei nem jöhetnek el és az időpont ellen, amely éppen szüret idejére esik s így sokakat akadályoz a megjelenésben. Azonban mégis engedett a fejedelmi felhivásnak. A kölcsönös feltételek megállapítása után így nyilott meg 1569 október 20-án a nagyváradi országos disputáció. Jelen volt a fejedelem udvarával együtt. Ezenkivül mind a Dávid F., mind a Melius hivei közül sokan. Azonban Blandrata már e vitában nem vett részt, aminek oka az, hogy magyar nyelven folyt, amit ő nem értett. A vitatkozás vezetője *Békés Gáspár* volt, ki a fejedelem nevében kijelentette, hogy a felség a papságot azért hivta egybe, „hogy az Isten igaz és tiszta igéjéből az üdvösség fundamentumát megbizonyítsák, az egy Atya Istenről, annak fiáról a Jézus Krisztusról és a szent lélekről, hogy a hivek lelkiismerete megcsendesedjék“.[4] Miután Dávid Ferenc imádságban az igaz itéletnek és az értelemnek lelkét kérte, hogy az igazat a hamistól tudják megkülönböztetni; Melius pedig a próféták és apostolok szent lelkéért könyörgött, hogy az ördög tudományát megrontsa és az Istenét megépítsék: kezdetét vette a vitatkozás, amelynek főbb kérdései ezek voltak: Ki az Isten?

[4] Jakab E. Dávid F. Emléke. 139 l.

Ki az Atya Istennek egyetlenegy fia? Mi a szent lélek? és Krisztus Istensége. A vitatkozás hat napig tartott. A komoly érvek, a bibliai bizonyítékok mellett a gúny és gyűlölet is nem egyszer megvillogtatta fegyverét. Mind a fejedelem, mind Békés Gáspár többször közbeszólott. Végre a hatodik napon a fejedelem a következő beszéddel zárta be a vitát: „Minek utánna az Istennek kegyelmességéből e szeglet földnek választott fejedelme vagyunk, tisztünk szerint, nemcsak a mű alattunk valóknak testeknek oltalmazására akartunk gondot viselni, hanem még lelkekre is, hogy az igasságban megépülhessenek és az Antikrisztus tudományától megszabadulhassanak.

Másodszor, hogy a gonosz hirt nevet, melyet mű felőlünk idegen országokban hirdetnek, mintha török hitet vallanánk, el töröljük.

De látom, hogy az ellenkező fél csak tétováz és az igazságnak kijelentésére nem ügyeközik.

Azt kivánjátok, hogy a mű predikátorunk Dávid Ferenc közhelyre menjen: A mű birodalmunkban szabadon, valahol akarjátok és valamikor akarjátok, disputálhattok. Mindenkoron mi a mi prédikátorunkat elő állitjuk. Szabadon, minden bántás nélkül eljöhettek. Elég jövedelmetek vagyon, csak ne kiméljétek a költséget. Sőt azt kivánnók, hogy más országból is fő tudós emberek eljönének: bátor ugyan Béza őmaga is, avagy Simlerus, hogy az Istennek tiszta igéjéből az igazság kinyilatkoztatnék.

De miért hogy látjuk, hogy csak el kerülitek az igazságot és a kérdésre felelni nem akartok direkte, most a disputációnak véget vetünk, mert egyéb országunknak gondjai kényszerítenek, hogy Erdélyben be kelljen mennünk". Ez a fejedelmi megnyilatkozás ráütötte a pecsétet a Dávid Ferenc teljes győzelmére. De ráütötte az a háromezer lélek is, akik e vitatkozás hatása alatt unitáriusokká lettek. És ezzel az unitárizmus Erdély nagy részét meghódította s önbizalommal telt, lelkes apostolai Nagyváradról indultak a magyarországi részekbe hódító útjukra.

Ez a három hitvita három hatalmas lépés, amelyek az unitárius vallás teljes győzelmét hirdetik, de hirdetik Dávid Ferenc szellemi nagyságát, amelyet egy református történet-

író: Pokoli József így jellemez: „Hatalmas hangja, mellyel a zajos gyűlések felett uralkodott, bámulatos jártassága a bibliában, melynél fogva minden idézetre készen állott nála az ellenidézet, vitatkozási ügyessége, mellyel ellenfelei védtelen oldalait támadni és saját álláspontja gyengéit fedezni tudta: mindezen tulajdonok a világiak és lelkészek tekintélyes többsége szemében páratlanul tudóssá, apostollá, prófétává avatták őt".[5]

Távol legyen tőlem, hogy ezeket a hitvitákat tekintsem a keresztényi élet eszményének s felújításukat kivánjam. Ezek is éppen olyan tulzásai az igazi vallásosságnak, mint a tétlen álmodozás, az üres szemlélődés vagy a pietisztikus kegyeskedés. Bennük a vallásnak értelmi oldala domborodik ki, a túlsuly a dogmákra esik. Itt tulajdonképpen nem a vallásos hitnek, hanem az értelmi erőknek, a szellemi tehetségeknek a mérkőzéséről volt szó. Ebben a szellemi tornában a mai értelemben vett vallás, a szkolasztikus okoskodások és logikai érvelések tömkelegében teljesen elveszett. Amikor pedig a küzdő felek is szélsőségekbe ragadtatták magukat s a lekicsinylés és a gúny fegyvereit állították szemben egymással, aminek még a fejedelmi tekintély sem tudott gátat vetni: akkor teljesen megtagadták a türelem, megértés szeretet és testvériség evangeliumi szellemét.

De bármilyen legyen ma a mi felfogásunk ezekről a kicsinyességekbe vesző dogmatikai harcokról, annyi bizonyos, hogy azokat a történelmi szükségesség hozta létre s az idő szelleme táplálta. A századokon át tudatosan elnyomott és a zsinati határozatok bilincsei közé zárt józan értelem lázongott és követelte a maga Istenadta jogait. Egy igazi szabadságharc volt az a XVI. században Erdély szabad földjén, amely a lelkeket magasabb tájak felé irányította s egy dúsabb és áldásosabb gyümölcsözésre készítette elő a talajt. Minket, unitáriusokat pedig hálával és jóleső önérzettel tölt el az a tudat, hogy az új kornak ezt a derengő hajnalát éppen a mi egyházalapító, prófétai lelkű mártir-püspökünk fellépése nyitotta meg, akit az idő azóta oly fényesen igazolt s a kereszténység tisztultabb igazságaiért küzdők élére állított.

Vári Albert.

[5] Az Erdélyi Református Egyház Története I. kötet. 181 l.

Jóltevők emlékünnepe

a székelykereszturi unitárius főgimnáziumban 1931. május hó 16-án.

Imádság.

Mondotta: **Lőrinczi István** ny. vallástanár.

Isten! mindenttudó bölcsesség, kimeríthetetlen mélységes kegyelem! Tudatunkat és érzéseinket megihlető áhitattal borulunk le imádásodra és hálát mondunk azért az atyai gondoskodásodért, hogy minden, mi válságos korunk idején adtál a Te igazságod megvalósítására törekvő és Előtted számontartott oly sok drága életet áldozatúl adni tudó egyházadnak olyan kimagasló, szikla szilárdan állhatatos választottakat, mint az vala, akiről ebben a megszentelt pillanatban az emlékezésnek lobogó lángja fényénél a dicsőséges multba visszatekintve, meg akarunk emlékezni.

Mi jól tudjuk édes Atyánk, Istenünk, hogy midőn vihar tombol és zivatar korbácsolta hullámok ostromolják élet-hajónkat s fergeteg nyomán támadott örvények megsemmisítéssel fenyegetik; midőn hajlékunk körül legféltettebb kincsünket és javainkat emésztő lángok emelkednek; midőn szeretetünk és reménységünk választottját, aki a legmélyebbre hatottan gyökeredzett szivünkhöz, a halált, az elvesztés rémületét előidéző láz gyötri: minden tudatunkat, akaratunkat és önfeláldozásunkat megmentésökért fokozzuk a legmesszebbmenő határig és ebben a lelkünket és gondolkozásunkat megbénító lázas pillanatban, még Rólad is, akinél egyedül van segítség és oltalom, habár csak egy-egy pillanatra is, megfeledkezünk. Oh bocsáss meg nekünk mindenttudó mélységes Kegyelem, mert azt is tudod édes jó Isten, Atyánk, hogy amint a szemeink előtt folyó küzdelemben csodálatra indító erővel, bátor elszántsággal küzdőkre esik szemünk tekintete, mintha ott látnók azoknak szellem-alakjokat, akik példát ad-

tak arra, hogy miképpen kell szeretnünk és megvédelmeznünk az Atyáinktól reánk maradott szent és drága örökségeinket; és azoknak arcaikról olvassuk le azokat, amelyeket írva hagytak a Te szent kezeid: „Akik Énbennem biznak, azoknak erejök megújul és ha elesnének ismét felkelnek; és ha meghalnának is, feltámasztom őket!" Most is ezt látjuk és kezed írását olvasva, reménykedéssel buzdulunk szent neved imádására hatalmas Isten, édes jó Atyánk. Benned tudjuk, Benned látjuk azt, akibe a csalódás félelme nélkül helyezhetjük minden tiszta és igaz mi reménységünket; akihez a teljesedés meggyőződésével fakadhat a lélek imája, könyörgése. Bocsáss azért Magadhoz jó Istenünk! hogy amidőn hálatelt lélekből köszönjük Neked, hogy annyi sok jeles útmutatónk, örökségünket oltalmazók és magasabbra építeni akarók között arra emlékezünk, aki a Te kegyelmedből hatalmas értelmet bizonyító, messze kiterjedő és sokat átölelő tudással maradandó értékü alkotások létesítésére volt elhivatva; hogy Anyaszentegyházunk egyik legnagyobb érdekü és lelki-életet biztosító intézményét: Székelykeresztúri unitárius gimn.-unkat védje, építse és tovább fejlődő képességét megoltalmazza: akit azzal a ritka kiváltságosoknak adatott jellemmel ruháztál fel, amelyen, mint gránitszikla falán a hullámok árja, minden, az emberek között megszámlálhatatlan alakban előforduló kisértés ostroma megtörött, erőtlenné lett; és akinek, mint a maga egyéniségében jellegzetes kiváló embernek adtál érzelmekben kimerithetetlen szivet, hogy utolsó leheletéig dobogjon, hevüljön az ő népéért és népének azokért a fiaiért, kik kisiny sereget alkotva az Ő biztos és atyai gondban és önfeláldozásban kifáradhatatlan lelke szerelmesei voltak, akit mélységes tisztelet és félve-ragaszkodószeretet vett körül és különböztetett meg sokaktól mindnyájunk, mint tanitványai részéről, hogy most, amidőn orkánszerű a vihar, panaszos búsulással kiáltsunk fel: miért kell nélkülöznünk Őt, aki meggyőző érveivel, viharon is átzendülő szavaival helyes irányba tudta terelni a tévelygő indulatokat; és hogy veszedelmünk idején Hozzád menekülhessünk egyetlen egy Istenünk: kővárunk és paizsunk! És mi mély bánatunk és ijesztő aggodalmaink között is biztató reménységgel imádkozhassunk, kérve Tégedet, atyáinkat oltalmazó, segítő és megtartó

Istenünket: hozd el a mi békességünknek és egyetértésünknek várva-várt napját, hogy a mi árva népünk lelki életét fenntartó, azt az örökségünket, amelyhez az áldott emlékű és kimagasló példányképül szolgáló igazgatónknak: Sándor Jánosnak örökre megmaradó emlékei fűződnek , fennállhasson és virágozhasson dicsőséggel megharcolt küzdelmes század után örök időkön át. Áld és a lélek mértékfeletti erejével ajándékozd meg ebben a váltságos és történelmi fordulatot, szinte életet-halált jelentő időben vezetésére elhivottakat; áldott Anyaszentegyházunkban lobogtasd fel a sóvárgott, megerősitő és megszentelő szeretetet hamvadásából, hogy megértő békesség, a rombolási kisérletek helyett áldozatokkal, lelkesedéssel megvalósítható továbbépítés napjai virradjanak reánk! Oh! nézz reánk, ments meg minket kegyes Atyánk! mert ha elhagysz, mi elveszünk.

Add nekünk földi, megboldogult idvezült nagyunknak égi örömül és idvességül azt, hogy az Ő népe, mely a tiéd is, él, műveltségben fokozatosan előhalad és ezt a népelhivatást az az iskola, amelyért ő élt és életét is kész volt feláldozni, teljesiti.

Nyisd meg a Te füleidet és hallgasd meg kérésünket mi Atyánk Ámen!

Megnyitó beszéd.

Mondotta: **Dr. Elekes Dénes** felügyelő gondnok.

Mélyen tisztelt Közönség, érdemes tanári kar, nemes ifjuság!

Az emberiség történelmén vörös fonalként huzódik végig a háboruk láncolata. Akár bizonyos területek fekvése, akár bizonyos nyelvi összetartazandóság szálai által összekapcsolt tömegek véres csatákat vivtak más területek elfoglalása, más népek meghódítása céljából.

Ezeknek a harcoknak célja volt a területek s az azokon lévő vagyon feletti rendelkezés megszerzése még a más tömegek, vagy népfaj leigázása árán is.

Azt is igazolja a történelem, hogy az idők változásával a hódító tömegek elveszítették uralmukat az alájuk került terület, vagy leigázott néprétegek fölött s így hatalmuk meg-

szünt a hozzáfűződő, nagy részben vagyoni vonatkozású érdekekkel együtt.

A másokon uralkodni vágyás hiuságai, vagy vagyoni érdekei egyformák a néptömegek, fajok és az egyes nemzethez tartozó elrétegeződések szerint.

Amint a néptömegek a területek és más néptömeg felett, úgy a saját egyűvé tartozó tömeg tagozódások egyike a másik fölött láncolatszerüen hatalmat gyakorolt. A rabszolgaság, a jobbágyság, a hűbérrendszer csak különböző alakulatai a vagyoni érdekből fennállott elkülönülésnek.

Amint azonban a nemzetek hatalma is csak mulandónak bizonyult a történelem kérlelhetetlen forgatagában, éppen úgy megszüntek a rabszolgaság, a jobbágyság, a hűbérvilág, hogy helyet adjanak az általánosabb, az emberibb irányzatoknak.

Amint a királyi jogok, hatalmas területek feletti korlátlan jogok, a földesúri előjogok, a dominiumok megszerzése, fenntartása feletti emberi hatalmak a történelem folyamatában felőrlődtek, mindinkább világos a megfigyelő előtt, hogy e muló, nagyrészt vagyoni érdekü alakulatokon felül van valami magasabb, általánosabb, emberibb a történelem irányzatában, ami a kétszerkettő bizonyosságával viszi a világot egy határozott átalakulás felé.

Amint a királyok, rendek, előjogosultak nem vihették nagy vagyoni érdekeiket a sírba, mindinkább világos lett, hogy ők a vagyonuknak csak puszta haszonélvezői voltak, az ők muló létezésükkel szemben maga a vagyon állandó és örök, minek birása nem cél, hanem eszköz lehet csupán.

A művelődés haladásával karöltve jár az emberiség céljának ideálisabb felfogása s ezen cél érdekében a vagyonnak alárendelése a magasabb irányzatok szolgálatába.

Mindinkább általánosult az a felfogás, hogy a vagyon léte, szerzése, jövedelme csak akkor töltheti el boldogító érzéssel a tulajdonost, ha azt közönséges eszköznek tekinti arra, hogy segítségével kisebb-nagyobb keretekben általános jólétet igyekszik teremteni a szük, egoista fölfogással szemben.

S ha már egyszer a rideg vagyonnal szemben az életfelfogás jó részben így átalakult s mindinkább átalakulóban van, ez az irányzat hódit teret a szükebb vagyon, a művelő-

dés által szerzett szellemi tőke felhasználása tekintetében is.

A demokrátizmus, a szociálizmus, sőt a bolsevizmus is határozott irányban eveznek egymás mellett, vagy egymás utáni alakulatokban s ezen elvek alapján alakul át az emberiség gondolkozása is az ideálisabb emberi érdekek védelmében és céljából.

Az általánosabb, emberibb, magasabb irányzatoknak képviselői, melegágyai az iskolák s az azokban erősödő, fejlődő közszellem. Aki egy iskolát, akár szellemi munkájával, akár egyéb vagyonával, támogat, az az emberi általános, magasabb érdekeknek tesz szolgálatot. Aki egy jóravaló, szegény, tehetséges gyermeket a tudás birtokához segít, a legideálisabb cselekedetet viszi végbe, amit ember egyáltalán elkövethet, mert annak tudása, későbbi munkája által a szeretet és jobb jövő reménye s ezzel a boldogulás lehetősége teremtődik meg.

Nemcsak abban nyilvánul meg a jóltevő egyénisége, hogy egyéni, vagyoni érdekeit háttérbe szorítja s ezzel a vagyont cél helyett eszköznek minősíti, hanem annak az öntudatos célnak megérzésében s munkálásában, ami az emberiség jobb jövőjéhez vezet.

A jóltevők és néprétegek által fenntartott iskolák és fenntartóik között rendszerint igazi bensőséges, eszmei kapcsolat létesül, ami az iskola szellemének irányitására terményítőleg hat mindaddig, amig az iskola a kialakult szellemet képviseli.

A mi drága intézetünk eddig teljes mértékben képviselte a fenntartó rétegek által megjelölt közszellemet s ez a magyarázata annak, hogy iskolánk baráti és támogató tábora határozottan erősödik s a nehézségek nagyobbodásával párhuzamosan növekedik. S amint az ember a barátjait csak a bajban ismerheti meg, úgy az intézetünk is csak most, a legnagyobb bajában, megcsonkitása veszélyének pillanatában győződhetett meg arról, hogy közszelleme helyes, munkája mély és elismert s hogy ezért állott védelmére minden igaz székely és kultúrbarát, mert intézetünkben pótolhatatlan nagy értéket ismert meg, ami visszasúgárzik minden barátra egyaránt s ami még az ellenséget is tiszteletre kényszeriti.

Az emberiség általános, szebb jövője s ebben szükebb

körleteink népének boldogulása reményében s tudatában áldjuk a mindenhatót, hogy iskolánknak annyi s olyan nagy értékü jóltevőket adott, akiknek szelleme ma is irányit, vezet minket és buzdit iskolánk védelmére s megmentésére.

Áldott legyen jóltevőink emléke és szelleme, hogy a történelem tanítását megértették, szellemét átérezték s öntudatos adakozással, előre látó cselekedettel, izzó, meleg lélekkel kiragadták magukat a muló, vagyoni, önző érdekek légköréből s századokra előre megjelölték nekünk, az utódoknak a követendő irányt a nemesebb, istenibb célok munkálására.

Bizom abban, hogy jóltevőink szelleme áthatja a mai rideg kor légkörét, mind mélyebben bevilágít az emberek lelkébe, mind erősebben megvilágítja az emberek értelmét s ezzel biztosítani tudja intézetünk fennmaradását és fejlődését e sokat szenvedett, árva, székely népünk boldogulására!

Ezzel a hittel, reménnyel, sőt tudattal eltelve ünnepségünket megnyitottnak nyilvánítom.

Sándor János igazgató, a székelykereszturi gimnázium jóltevője.

Felolvasta: **Gálfalvi Samu** főgimnáziumi igazgató.

Az öreg kollégium udvarán nagy élénkség van. Sok kis diák ünnepi ruhában. Egyeseknek arcán az öröm súgarai, mások viszont szorongó érzések közt várják a nagy csengettyű hangját. Hogyis ne, hiszen egy év munkájának eredményét fogják megtudni nemsokára! A kollégium kapuja előtt hosszú sor szekér várja a kis diákokat. A szülők egész tömege vonult fel már a nagy „hall"-terembe, hogy helyet kapjon, mert haj! nagy esemény van készülőben: Sándor János igazgató fog beszámolni egy lefolyt iskolai esztendő eseményeiről, s ellátni az ifjúságot jó tanácsokkal a szünidőre. Ez a nap a városnak s a vidéknek egyformán ünnepnapja. Ime, megjelent a köri esperes is és körülötte a papság nagy számban. A felügyelő gondnokok még a tanárokkal folytatnak megbeszélést az iskoláról, a nevelés és oktatás ügyéről. De most megszólal a nagy csengettyű. A diá-

kok nagy elevenséggel vonulnak fel és helyezkednek el a „hall"-terem egyik felében, a másik a tanárok és a közönség számára van fenntartva. Középen egy podium a tanári asztallal, ott fogja felolvasni a senior az érdemsort. És ime nyílik az ajtó. Síri csend. Méltóságteljesen vonul be a tanári kar élén a felügyelő gondnokokkal és az igazgatóval. Egyszerre hatalmas „éljen" rengeti meg a nagy „hall"-terem falait. Ma az évzáró beszéd egyszersmind jubiláris beszéd is lesz, mert az iskola fennálásának 100 éves fordulójához érkezett.

Mennyi veriték, mennyi áldozatos munka, mennyi aggodó küzdelem, mennyi bizakodó reménység és végül mily határtalan öröm! Nem veszhet el az az ügy, amely mellett egy népnek szíve és lelke van! Ennek az iskolának az ügye egész küzdelmes multjában egy szent hevületnek köszönhette diadalát. Voltak apostolai, s mindenek fölött vele és mellette volt a nép, a székelynép, amely építette, fejlesztette és megtartotta. Ma, amikor a sors újra ellene fordult, amikor ismét léte, vagy nem-léte vált kérdéssé, ma újra csak a nép harsogja: *Nem hagyjuk az iskolát!* S kinek mint adák az istenek: egyik pénzzel, a másik terménnyel siet menteni. Gabonával megrakott szekerek, tüzifától roskadó fuvarok hordják már az oltárra az áldozatot, ami bizonyára kedves lesz Isten előtt.

Talán soha alkalmasabb nem volt a pillanat a hálaünneptartartásra mint ma, s nem volt méltóbb az ünneplésre nálad, *iskolánk nemes lelkű, fennkölt szellemű apostola: Sándor János!* A te szerénységed[1] bizonyára tiltakozik az ünnepeltetés ellen. De hiszen nem is neked, hanem nekünk, a ma csüggedő fiainak van szükségünk erre. A régi germánok nagy megpróbáltatások idején őseik sirjához zarándokoltak, azok szellemét idézték, tőlük kértek segitséget. Lám, ilyen megpróbáltatás idejét éljük át mi is. Te tanítottál rá, hogy ilyenkor a multat kell idéznünk, annak tanulságaiból kell erőt merítenünk. Oh, jer ma közénk a te rendületlen hiteddel, csüggedést nem ismerő kitartásoddal, megalkuvást

[1] Sándor János: A Székelykeresztúri Unitárium Gymnasium építtetésének történelmi rajza, tekintettel a jóltevőkre. Keresztény Magvető VIII. köt. 334 l.

nem tűrő, küzdő erőddel, s az iskola jövőjébe vetett biztos reményeddel!

M. T. közönség! Sándor János életét és munkálkodását tanulmányozva azt látjuk, hogy ez intézetünk életével anynyira szoros kapcsolatban áll, annyira karöltve halad, hogy ama három és fél évtizeden át, amig mint tanár és igazgató dolgozott az iskola haladásáért, s egyidőben valósággal harcolt annak fennmaradásáért, egyiket a másiktól szétválasztani nem lehet, de nem is szabad. Ő mintegy örökség-képen kapta ezt a nehéz, de szép feladatot: *az intézetért való verítékes munkát és küzdelmet*, melyet oly herosi lélekkel vitt diadalra. Ő maga mondja Marosi Gergely igazgató sírjánál: „Intézetünk ügyét sokszor kötötted lelkemre a közelebbi években".[2] És mily önzetlenül harcolt tisztán a szent ügyért, melyet az egyház és a székely nép szempontjából egyik legfontosabb kérdésnek tekintett! „Pénzért, rangért érdemjelekért küzdeni, köznapi lelkek sajátja", mondja ugyanazon beszédben.[3] És ő valóban azon kevesek közül való, akiket nagy és nemes tettekre nem a kitüntetés reménye lelkesít, akik „az élet végcélját nem a sírban látják határozódni, hanem az emberiség jóllétéért teendő munkában". Ő ilyen célkitüzés mellett dolgozott, küzdött. Valóban kiváltságos lélek, nemes egyéniség, méltó mindnyájunk hálájára és elismerésére!

Gyermekkora, tanuló évei.

Sándor János[4] 1841 december 26-án, karácsony másodnapján született Homoródalmáson. (Udvarhely m.). Születésének ma-holnap 90-ik évfordulójához érünk. Egyszerü székely szülők gyermeke. Az akkori időket jellemző vallásos buzgóságban nő fel. Sokáig egyedüli gyermeke szüleinek, mert Mihály nevü öccse 17 évvel született utána. Az elemi iskolát szülő falújában végezte, s bár kiváló szellemi képességgel bír, egyedüli gyermek lévén, szülei nem gondolnak a

[2] S. J.: Beszéd Marosi Gergely sírjánál. K. Mv. IX. 328 l.
[3] U. o. IX. 326 l.
[4] Életrajzi adatai találhatók: A székelykeresztúri unitárius gimnázium történelme 136—138 l. Szentmártoni Kálmán: Sándor János. K. Mv. XLVI. 151—146 l.

továbbtaníttatásra. Az elemi iskola után egy évig otthon is marad a gazdaságban, de 1857 tavaszán, amint maga írja, szinte szülői akarata ellenére a székelykeresztúri gimnáziumba lépett, de csak ősszel íródott be a gimnázium első osztályába. A gimnázium akkor öt osztályos volt. Sándor János az osztályozó könyv tanusága szerint mindvégig eminenss. 1862-ben végezvén az V. osztályt, Kolozsvárra megy továbbtanulni. Itt 1865 junius 28-án érettségi vizsgát tesz. Aztán beiratkozik a teológiára s 1865—1866—7. iskolai években teológiai hallgató. Ez idő alatt a kollégiumnál éneket tanít és segéd-kántor. A teológiát nem fejezte be, mert 1867 szeptember 3-án kinevezték a kereszturi gimnáziumhoz köztanítónak. Ebben a minőségben müködik 1870 szeptember 1-ig. Mint köztanító tanított a gimnáziumi osztályokban is számtant, ásvány-, növénytant, görög és római régiséget, magyar nyelvet, földrajzot.

Ennek megértéséhez tudnunk kell, hogy az 1844—5. iskolai évig az igazgató tanár mellé felsőbb osztályú tanulók voltak kirendelve az alsó osztályosok oktatására, 1845—6. iskolai évtől 1886—7-ig köztanítók és seniorok. Sándor János is az akkori gyakorlat szerint előbb köztanító volt. Abban az időben Magyarországon még nem volt tanárképző intézet, s a tanárságra kiszemelt ifjak, tanárjelöltek, a teológiáról kikerült köztanítók voltak, akik aztán eleinte pátrónusok költségén, később egyházi segítséggel külföldi egyetemekre mentek magukat képezni. Volt eset arra is, hogy egyetemi tanulmány nélkül nyert tanári kinevezést ilyen köztanító.

Sándor János nem volt hivatalosan kiszemelve a külföldi tanulmányra, de ő érezvén magában az elhivatást, saját elhatározásából jelentkezett akadémitának és egyházi segélyt kért. Először nem kapta meg, ezért lemondott a köztanítóságról és a gróf Haller családnál nevelői állást vállalt 1870-ben.[5] 1871-ben újra folyamodott és most fél segélyt, 500 forintot kért és kapott az egyházi főtanácstól, s a szükséges összeg másik felét magáéból fedezte.[6] Ezen év őszén a zürichi egyetemre, 1872 tavaszán pedig a müncheni egyetemre

[5] Szentmártoni K.: Sándor János. K. Mv. XLVI. 153 l.
[6] S. J.: Székelykeresztúri gimnázium történelme 137 l.

iratkozott be, a természettudományokat, mennyiségtant, és neveléstant tanulmányozván. Ő volt az utolsó ilyen akadémita, mert utána az egyház senkit sem küldött külföldre, hogy tanárrá képezze, miután 1872 őszén megnyílt a budapesti és kolozsvári tanárképző intézet.

Tanársága.

1872 szeptember 1-én az egyházi főtanács a székelykeresztúri középtanodához rendes tanárnak választotta meg, s ezen időponttól fogva életét ennek az iskolának szentelte. Hogy milyen szeretettel csüngött az iskolán, arra nézve jellemzők ezen sorai: „A munkálkodást, az intézet iránti érdeklődést szemlélve, részemről csak hálával eltelve s tisztelettel tudok tőlük, a szereplőktől megválni, s hogy mégis velök lehessek, az intézethez fordulok és *annak életéhez kötöm az én életemet. Engemet ő szült újra a szellemi élet világosságára*“.[7] Valóban tanársága kezdete óta szorosan egybekapcsolódott a két élet: *az iskola és az ő élete*. Pedig kezdő tanársága idején nem volt valami rózsás anyagi helyzete, mert az 1873 junius 28-án tartott igazgatósági gyülésen azt határozzák, miszerint „egy feliratban kéressék meg az E. K. Tanács, hogy a Sándor János aa. részére utalványozott 63 frt. szállásbért legalább 200 frtra emelje fel, ezzel aztán tisztességes szállást lehet fogadni“.[8] Hát ime, ez volt a sorsa akkor is a felekezeti, s főként az unitárius felekezeti tanárnak! Szakadatlanul hozni az áldozatot, s nem várni elismerést, méltánylást senkitől. Amint Sándor János irja: „Cimeresek (t. i. cimmel birók) lehetnek az emberek, de ha nincs meg a kellő erély, kitartás, ha nem a közügy szeretete, egyházunk java, előmenetele, hanem csak a pályázati hirdetések érdeklik főképen, úgy szólva sajnálja magát s szolgálatát az általunk adható fizetéshez méri, itt a közügy a privát érdek határáig virágzik, de tovább csak tengő“.[9]

1872-ben a gimnáziumnak Sándor Jánossal együtt 3 tanára

[7] S. J.: Visszatekintés a gimnázium történetére egyszersmind száz éves fordulói záróbeszéd. K. Mv. XXIX. 213 l.
[8] L. 1872—3. évi igazgatósági gyülések 94. pontja.
[9] Sándor János: „A székelykeresztúri középtanoda továbbfejlesztésének kérdése.“ K. Mv. XV. 58 l.

volt: Marosi Gergely igazgató, László József és Sándor János. Ezek közül kettő Marosi és László természetben élveztek lakást, míg Sándor János bérházban lakott, de amint látók, lakbéréből tanárhoz méltó lakást nem fogadhatott, s fizetéséből sem igen telhetett a pótlásra, mert az 1873 április 23-án tartott igazgatósági gyűlésen 78. p. alatt elhatározták, hogy „a tanári lakok kimeszeltetésére évenként egyszer adni szokott 5—5 frt. ez évre is Marosi Gergely, László József és Sándor János afiai részére az oskolai pénztárból utalványoztatik. Ez az 5 frt. harmadik tanár Sándor János aa. részére azért utalványoztatott, mert az általa kibérelt ház meszelése is őt terheli."

Ha fizetés nem is volt sok, de annál több a munka, a teendő. Az igazgatóságra vonatkozó szervezeti javaslat készítésére mindjárt tanársága kezdetén megbizást kap, amit 1873 február 14-én be is terjeszt. Ennek a lényege az, hogy az iskola ügye iránt, nagyobb érdeklődés ébrentartása céljából az igazgatóságban ne csak az iskola kötelékében lévők foglaljanak helyet, hanem kőri esperes, jegyző, sőt az iskola körletébe tartozó más egyházkörök vezetői is. A legújabb időben is úgyanilyen tendenciával bővíttetett ki az elöljáróság.

Már 1872 szeptember 19-én megválasztja az igazgatósági gyülés könyvtárnoknak.[10] Ezen minőségben megbecsülhetetlen munkát végzett. A könyvtár alapját az iskola jóakaró barátai, többnyire hitrokonok vetették meg adományaikkal. Sándor János az 1872—73. iskolai év végén jelentést tett a könyvtár állapotáról.[11] Ebből a jelentésből kitűnik, hogy a a könyvtár gyarapítására semmi állandó alap nem állott rendelkezésre, csak a gimnáziumba lépett új tanulók által fizetni szokott beíratási díj fordítatott könyvek szerzésére. Ez évenként kb. 10—12 frt. A könyvtár szép gyűjteményét nem is ennek lehet köszönni, hanem inkább egyes jóltevők áldozatkészségének. Sándor János a jelentésben panaszko-

---

[10] Ezen tisztet 5 éven át, 1877-ig ingyen viselte, s ezen évben némi dijazásul átadják neki a gimnázium kertjének harmadát egy évre. 1877 Jk. 79. p.

[11] A gimnázium könyvtárának története részletesen le van írva Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gimnázium történelme 254—281 l.

dott, hogy a köyvtárhelyiség nedves, nem megfelelő. A könyveket félti a tönkremenéstől, jobb, megfelelőbb helyiséget kér. A könyveket megtisztogatja, lajstromozza és számba veszi. Ugyszólván megmenti a pusztulástól. Talál latin nyelven írott művet 579-et 680 kötetben; francia nyelven írott művet 45-öt 67 kötetben, angol nyelven 20 mű volt 37 kötetben, magyar nyelven 502 művet, 852 kötet. Vas Pál adományaként feljegyez 155 művet 238 kötet, duplumként 100 művet 166 kötetben. Összesen 1758 mű, 2705 kötetben. Ugyanesak a könyvtárban voltak elhelyezve a természettani, természetrajzi, földrajzi és mértani taneszközök összesen 69 drb. A könyvtári tisztet 1888-ig 16 éven keresztül viselte. Ekkor a könyvtár állománya 12,509 drb., tehát közel 10 ezer darabbal gyarapodott az ő könyvtárnoksága idején.

Sándor János és Gombos Sámuel bizatnak meg a taneszközökről és a tanári lakokról leendő leltár készítésével is. Ezt is jórészt Sándor János készíti el.

1872 december 13-án tartott igazgatósági gyűlésen elnök inditványozza, hogy az iskolai törvények kidolgozásával az igazgatóság bizzon meg valakit. Ezt a feladatot is Sándor Jánosra bizzák.

Mindezekből az tünik ki, hogy Sándor János az igazgatóságnak olyan tagja, akire minden fontosabb feladatot rábiznak, de akire bizni is lehet, mert valamennyinek zugolódás nélkül és derekasan meg is felel. Már pályája kezdetén meglátszik benne a jövő embere.

Az Egyházi Főtanács 1862-ben határozta el a hálaünnepélyek tartását. Az első ilyen ünnepélyt intézetünk 1863 május 13-án tartotta, az iskola feldiszített udvarán, melyen Mihály János életíratát Sándor Mózes r. tanár olvasta fel. A 2-ik hálaünnepély 1868 május 19-én volt ugyanesak a gimnázium udvarán. Ezen Sándor János mint köztanító olvasta fel Szabó Samu első igazgató életíratát. Az 1873-ban esedékes hálaünnepélyre ismét Sándor Jánost bizzák meg az emlékbeszéd tartásával; mégpedig úgy, hogy az ne csak egy jóltevőre vonatkozzék, hanem egész ciklust felöleljen.[12] A hálaünnepélyt 1873 május 21-én tartoták meg, s a beszédnek,

[12] Összesen 5 ilyen hálaünnepélyen szerepelt 1888-ig L. K. Mv. XXIII. Kt. 271 l.

melyet Sándor János tartott, a címe: „A székelykeresztúri unitárium gimnásium építtetésének történelmi rajza, tekintettel a jóltevőkre“.[13] Ezen tanulmány mutatja, hogy Sándor János lelkét milyen erővel kapja meg az a fölemelően szép áldozatkészség, amellyel a székelység s a székelyföldi izmos unitáriusság az iskolát létre hozza, felépíti. Meggyőződéssel hirdeti, hogy az „unitárizmus fájának gyökérszálai Erdélyben e gimnáziumban fogják a legtermékenyebb és legtáplálóbb földet találni, ahonnan vallásunk éltető elemeit szítta és színi fogja nagyobb részben. Ez eszme, úgymond, belénk élte magát, sőt meggyőződéssé vált bennünk“.[14] Majd a régi jóltevőket sorolván fel önérzettel jelenti ki, hogy „őseinknek méltó utódai valánk és vagyunk“. Céloz arra a búzgóságra, amely az iskola továbbépítése körül a 60-as években megnyílvánult. Szentnek és magasztosnak tartja az iskolát, mert a nép keze emelte. Nem fejedelmi kegy, nem királyi adomány hozta létre, valódi kultúrszükséglet teremtette meg s éppen azért hisz annak missziói hivatásában.[15] Végül felteszi a kérdést, hogy vajjon melyik jóltevő jött segítségül a legválságosabb pillanatban, s találóan azt feleli, hogy mindenik a legégetőbb körülmények között hozta áldozatát, mert a szegénység mindig nyomunkban volt. S mintha felénk kiáltaná a kétségbeesett megálljt: „A szegénységgel nem szabad mentegetőznünk, kezünk között szégyen lenne megsemmisülni birtokunknak. (t. i. iskolánknak)“.[16]

Mint tanár a pontosság és lelkiismeretesség mintaképe. Magyarázatai érthetők, világosak. A mennyiségtannak a tanára, az igazságot hirdeti cicoma nélkül, egyszerü formában. A frázisokat nem szereti, azok üres buborékok, melyeket egy kis szellő is szétpattant. Ha van is színük, de erőtlenek. Tanítványai a szigoru, de a jó apának járó tisztelettel veszik körül. Egyike azon ritka tanároknak, akiknek egyénisége rányomja bélyegét a tanuló lelkére. Nemcsak tanít, nevel is. A figyelmetlen tanulót egyetlen tekintettel képes megfegyelmezni. Mint Zeus a világot, ő is a szemé-

---

[13] Megjelent a K. Mv. VIII. Kötet 334—345 l.
[14] L. K. Mv. VIII. köt. 340 l. 343 l.
[15] L. l. m. 344—345 l.
[16] U. o. 345 l.

vel képes kormányozni a tanulók seregét. Jaj annak, akit magázni talál, mert az elvesztette az apai szeretetet, megbecsülést. Az volt nevelési elve, hogy a jó példa többet ér száz erkölcsi prédikációnál. Ma is megdönthetetlen igazság a neveléstudományban. Egy Cató Censorius komolyságával harsogja tanítványai felé a világ hibáit és bűneit s könnyei fátyolán át mutatja be azokat az erényeket, amelyeknek útján boldogságot nyerhetnek.

Amint láttuk, Sándor János nem tartozott a diplomás tanárok[17] közé, őt az élet s az elhivatás érzete nevelte, de annyi életbölcsességet, olyan széleskörű ismeretet szerzett lankadatlan önképzés útján, hogy sok diplomás tanár pirulva állhatot félre előle. Tanítványai örökké hálával és tisztelettel gondolhatnak reá, a mesterre, akitől alapos tudást és igaz emberséget kaptak és sajátithattak el minden időben.

Sándor János igazgató.

A főtanács 1877-ben 30 sz. a. igazgatónak választja. Ő a gimnázium 6-ik igazgatója, nála hosszabb ideig csak Koronka József állott az intézet élén.[18] Példányképe elődjei közül Marosi Gergely volt, akitől valódi horatiusi keserűséggel, de az igaz szeretet és nagyrabecsülés érzésével vesz búcsut 1874 október 5-én tartott síri beszédében.[19] Marosi igazgató-tanár munkálkodását ezen szavakkal értékeli: „Tettei beszélnek róla s emléke fenn fog állani, míg áll a székelykeresztúri unitárius középtanoda. Kell-e ennél szebb emlék?“[20] Akár saját magáról írta volna! Amikor az igazgatást átvette, az intézet igazgatójával együtt 4 rendes és egy segédtanára volt az iskolának. Az építés hosszas és küzdelmes munkája be volt már fejezve. Az utolsó nagy segítséget ifj. Fretwell János ágitációs munkája folytán angol

[17] 1888-ban a Közokt. Miniszt. 8552 sz. a. felmentette a tanári vizsgától, s elismerte a mennyiség- és természettan r. tanárának.
[18] 1813—1863. tehát 50 évig volt igazgató.
[19] Sándor János: Beszéd Marosi Gergely sírjánál. K. Mv. IX. 325—330 l.
[20] Sándor János: Beszéd Marosi Gergely sírjánál. K. Mv. IX. 327 l.

és amerikai hittestvéreink nyújtották.[21] Az épület, valamint a berendezés az akkori viszonyok szerint megfelelő volt. Az építés gondja tehát, amely különösen az igazgatónak évtizedeken át igénybe vette minden erejét és idejét, egyelőre megszűnt, de nem szűnt meg a belső állapot rendezésének, javításának gondja. Már 1877-ben november 1-én, az ő elnöklete alatt tartott igazgatósági gyülésen felvetődött a továbbfejlesztés kérdése az E. K. T. azon intézkedésével kapcsolatban, hogy keresztúri iskolánkban a III. gimnáziumi osztály növendékeire fennálló azon szokást, hogy azok egyenruhás diákok legyenek s mint ilyenek ne álljanak magántanítók felügyelete alatt, eltörölte. Az igazgatóság elhatározta, hogy felhivja E. K. Tanács figyelmét arra, miszerint amilyen mértékben szaporodik a magántanulók száma ezen intézkedés folytán, abban a mértékben apad a magántanítók száma; de nemcsak tanítók, hanem még légátusok tekintetében is szükség fog mutatkozni és ennek alapján kéri a Tanácsot, tegyen lépéseket a VI gimnáziumi osztály felállítására.[22] A VI. oszt. felállítása mellett felhozott indokok mai szemüvegen tekintve lényegteleneknek mondhatók, de mint látni fogjuk, más körülmények tették később szükségessé ennek a kérdésnek megoldását.

Igazgatói működését az intézet szellemi ügyeinek emelését célzó intézkedéssel kezdette. Szervezte a tanügyi értekezleteket, mert érezte, hogy egyik legfontosabb kérdés a szellemi haladás. Az u. n. módszeres értekezletek tartását a közokt. miniszter a középtanodákra nézve már 1874-ben elrendelte volt, melyeken a tananyag-beosztást és helyes módszeres kezelését kellett volna megbeszélni. Ugylátszik, keresztúri iskolánknál az erőket akkor még más irányú teendők foglalták le, s így csak 1877-ben kerülhetett sor reá. Ez év november 17-én tartották a keresztúri gimnázium tanárai első ilyen értekezletüket, amelyen Sándor János igazgató, mint elnök, tartalmas megnyítóban ismertette a tanügyi értekezletek célját, s ezt a kérdést intézi tanáraihoz: „Akarunk-e haladni, derekasan tanulni, magunkat tovább mi-

[21] 200 font sterlinggel járultak hozzá az épület felépitéséhez. Ez összeg mai értékben kb. 160.000 lej.
[22] L. 1877. évi igazgatósági jkv. 26. p.

venni, hogy a nevelés jó ügyéért való harcban magunk pozicióját megvédhessük?" Ime, Sándor János felismeri a hiányokat egyfelől az akkori tanítási rendszerben, másfelől a tanárok készültségében, s ilyen összejövetelekkel igyekszik azokon segíteni.[23] Ezen az első értekezleten kimondják a leckeórákban való látogatás (hospitálás) szükségét. Elvben elhatározzák az osztálykönyvek bevezetését, s hogy a kolozsvári tanügyi bizottságnak a tankönyvekről idejében tájékoztatást nyújtsanak, kimondják, hogy minden tanügyi értekezleten tankönyvismertetést is tartanak, s csakugyan tartottak is, és több üdvös indítvány vetődött fel, mint például az elemi osztályok tantervének kidolgozása, téli vizsga eltörlése, az alkotmánytan tantervbe való felvételének gondolata, hanyag tanulók megintése, mintatanítások tartása magántanítók számára stb. Sajnos, ezek az értekezletek rövid életüek voltak, mert csak három iskolai éven keresztül van róluk jegyzőkönyv, az 1880—81. iskolai évben egyetlen tanügyi értekezletnek van nyoma s arról is csak egy csonka jegyzőkönyv szól. Az abbahagyást elkedvetlenedés okozta. Erről tanuskodik az 1879 november 27-én tartott értekezlet jegyzőkönyvének 1. pontja, ahol ez olvasható: „tekintetbe véve, hogy az értekezlet határozatai és indítványai a központi nevelésügyi bizottságnál agyonhallgattatnak s figyelembe sem véetnek," az értekezlet elfogadja elnök indítványát, melyszerint az eddigi tanügyi értekezletek helyett minden időszakban csak egy intőkonferenciát tartsanak.

Amint ismeretes, a protestáns középiskolákban divott, s most is több helyen szokásban van a magántanítói rendszer (praeceptorság), ami egy időben kötelező volt az alsó osztályú tanulókra. Egészen 1881-ig a keresztúri gimnáziummal kapcsolatban 3 elemi osztály is volt, amelyeket teológus köztanítók és seniorok vezettek, s ezek rendszerint a gimnáziumi osztályokban is tanítottak, így pótolták a hiányzó tanárokat. Hogy az alsó osztályú tanulókkal (elemi és I—II. gimn. osztály) megfelelő eredményt lehessen elérni a tanításban, kötelezővé volt téve, hogy a felső osztálybeli tógás diákok csekély dijazásért magántanítást u. n. praeceptorsá-

[23] L. A székelykeresztúri unitárius középtanodában tartott tanügyi értekezletek az 1877—78 ik isk. évben kezdve.

got vállaljanak, sőt a szegényebbeket ingyen is kötelesek voltak tanítani.

1881-ben a három elemi osztály helyett u. n. előkészítő osztályt szerveztek,[24] amely eleinte átmenetileg a) és b) csoportra oszlott. Az előbbiekből a tanulók a gimnázium I. osztályába léphettek fel, az utóbbiban pedig még egy évig az elemi ismereteket tanulták. Később a két csoport egy osztállyá olvadt össze, mely megfelelt az elemi iskola IV. osztályának. Amikor a gimnáziumi III. osztályuak megszüntek tógás diákok lenni, ezek priváttanítását köztanítókra vagy tanárokra bizták. Ez a magántanítási rendszer igen fontosnak látszott akkor, amidőn az iskola fedezet hiányában nem tudott megfelelő számú tanári tanszéket szervezni, úgyszólván tanárpótlónak mondható.

Marosi Gergely igazgató halála után László József ideiglenes igazgatóvá történt kinevezésében hivatkozás van arra, hogy a főtanács a köz- és magánoktatás ügyének vezetését Sándor János tanárra bizza.[25] Ő behatóbban tanulmányozta a magántanítás kérdését, erről alkotott véleményét részletesen kifejti és közre is adja.[26] Arra a konkluzióra jut, többek véleményét osztván,[27] hogy erről a növendékekre több kár hárulhat mint haszon s mégis abban az időben megtartandónak véli két okból: 1. mert a benntanulás intézménye mellett jó, ha a kis gyermek felügyelet alatt áll, 2. a hiányos tanrendszer és kevés tanerő mellett nagyon is elfér egy jól vezetett magántanítói rendszer.[28] Azonban minden melléktekintet nélkül csak arra alkalmas tanítóra szabad tanítványt bizni és pedig csak egy osztálybelieket. Olyan tanítvány mellé, aki önerején is tud haladni, nem rendelhető magántanító, mert a főcél az, hogy az ifjú idejekorán saját erején önállóan tudjon gondolkozni. A magántanítás rendszere az általa kifejtett elvek szerint reformálva fennállott, s bizonyos mértékig ma is meg van intézetünkben.

---

[24] Az 1899—900-ik év elején megszüntették az előkészítő osztályt is.
[25] L. 1875 ig. jkv. 54. p.
[26] „Miként kellene a középtanodai magánoktatást szabályozni, hogy az eddiginél jobb és kedvezőbb eredményt mutathassunk fel.“ K. Mv. XI. 126—128 l.
[27] Brassai, Révész Imre, Molnár Károly.
[28] L. Idézett értekezés K. Mv. XI. 127 l.

Sándor János igazgatónak más irányban is voltak egészséges és modern gondolkozásra valló meglátásai. A régi iskolának egyik elavult intézménye volt az esküdtszék, mely tanulókból választás útján összeállitva, tanulók hibái és vétségei fölött itélkezett, sokszor brutálisan torolván meg kisebb csinytevéseket. Sándor János igazgató az 1879 szeptember 11-én tartott igazgatósági gyülésen már felhivja az igazgatóságot arra, hogy miután az esküdtszék nem felel meg rendeltetésének, vagy egészen törölje el, vagy több tekintetben változtasson rajta. Az igazgató felhivásának eredménye az lett, hogy: 1. az esküdtszék tagjait azután az igazgató nevezte ki, 2. a templom, préces- és leckemulasztások feletti határozatot az esküdtszék hatsáköréből kivették. 1883-ban az igazgatóság ideiglenesen megszünteti az esküdtszéket az „ifjak éretlensége" miatt s az e fórum elé tartozó ügyek elintézését a köztanítókra bizza. Végre az 1891—92. isk. évben teljesen megszünt az esküdtszék, s ezzel az ifjúság nagy része az igazság nevében elkövetett sok igazságtalanságtól szabadult meg. Tagadhatatlan, hogy a hiba vagy vétség minősítésében gyakran egészen kis diákok meglepő ügyességet és helyes judiciumot mutatnak, de az elintézéshez, a büntetések kiszabásához nem elég érettek és elfogulatlanok. Sok helyen kisérletezett a modern pedagógia is ilyen esküdtszékfélével, de csak bizonyos mértékig megnyugtató eredménynyel.

Az iskola szellemi emeléséhez tartozik az ifjuság önművelésének helyes irányítása is. Az önművelés célját a protestáns iskolákban a legrégibb időktől fogva az önképzőkörök szolgálták leghathatósabban. A mi iskolánknál, minthogy nem volt főgimnázium, önképzőkör helyett már 1857-ben „Olvasó Társaság" létesült, melynek célja ugyan az volt, mint az Önképzőköré. Ezen társaság első vezetője, Péterfi Sándor senior, létesítette az ifjúsági könyvtárat, hogy legyen könyv az ifjúság önművelésének szolgálatában. Az olvasó társaság a senior, később valamelyik tanár vezetése alatt müködött. Sándor János igazgatósága második évében, rákerülvén a sor, szintén vezette az ifjúsági olvasó egyletet (1878), s meggondolván, hogy az Olvasó Társaság tagjai csak a felsőbb osztályosok (IV V.), s csak ezek adóznak a

könyvtárért, olyan intézkedést tett, hogy az olvasó egyletnek az I. gimn. osztálytól kezdve minden tanuló köteles tagja lenni s meghatározott összeget fizetni az ifjúsági könyvtár gyarapítására.[29] A könyvtárról 1879-ben nyomatott katalogus készült. Az ifjúsági könyvtár hosszú időn keresztül a nagy közönségnek is évi díjfizetés mellett rendelkezésére állott.

Fontos dolog volt az iskola vagyonának számbavétele, rendbentartása és gyarapítása is. Sándor János még tanár korában megbizást kapott arra, hogy Gombos Sámuel tanárral együtt leltárt készítsen a taneszközökről és tanári lakokról. 1877 november 20-án tartott igazgatósági gyűlésen jelenti, hogy az iskola javait (nemcsak a taneszközőket) leltározta. 1878-ban kezdetét veszi a gimnázium kertjének megművelése és befásítása László József tanár vezetésével. Ugyanezen évben készül az iskolára az internátus épületén ma is meglévő kemény vasazott kapu. A következő évben a lakó szobák és a tantermek számozott pléh táblákkal jelöltetnek meg.

Az 1880-ik év igazg. jkv. 49. p. szerint a gimnázium elhasadt harangját, melyen ez a felírás volt olvasható: „Isten dicsőségére öntette a nagygalambfalvi filia unitaria eccla 1831. Gottling Dániel által", igazgató-gyüjtésből újra öntette, s rajta ezen felírás olvasható: „A székelykeresztúri unitárius középtanoda harangja. Öntette Andráschovski Jese Kolozsvárt 1880." Az újraöntés és szállítás költsége 36 frt. 27 krt tett ki, a begyüjtött összegből megmaradt pénzen fizikai eszközöket vásároltak. Ez a harang azóta sokszor okozott az ifjúságnak örömet is, meg kellemetlen érzéseket is, de véndiákjaink tehetnek róla tanubizonyságot, hogy a találkozó alkalmával az „Alma Mater" fájdalmának és jóleső érzésének legérthetőbb és legőszintébb hangon Ő adott kifejezést. Megérdemli hát, hogy egy pár szóval róla is megemlékezzünk.

Jakab Elek történetíró, iskolánknak melegszívü barátja, még 1868-ban egy aranykönyvet ajándékozott volt az intézet jóltevőinek nyílvántartására, de azt 1878-ig nem vették

[29] L. 1878 szept. 27-i igazg. gyülés jkv. 22. p.

használatba. Ekkor az igazgatóság megbizza Sándor Jánost,[30] mint *„egyedül arra alkalmas embert“*, hogy áldott emlékü jóltevőink neveit az iskola alapításától kezdve abba vezesse be. Sándor János ezen rendkivül fáradságos munkát el is végezte,[31] megmentvén az útókor számára az iskolára nézve sok értékes adatot, sőt ezen megbizás elfogadása alkalmával elvállalta a levéltár rendezését is. Már 1880 május 3-án jelenti, hogy a levéltárat 1878 végéig rendezte és iktató könyvbe vezette s van 20 csomag, amely 1026 drb. okmányt foglal magában.[32] Mindkét munkát csak akkor tudjuk kellőleg értékelni, ha meggondoljuk, mekkora veszteség érte volna intézetünket az elkallódás, elpusztulás és elfeledés által.

Egészen 1881-ig a keresztúri középtanodában ismeretlen volt az osztályfőnökség. Ezen év szeptember havában szervezi az igazgatóság az osztályfőnökséget, s nem lévén elég tanára az iskolának, egyik osztály vezetését az igazgató kénytelen vállalni.

Tanárok anyagi helyzete.

Amint láttuk a keresztúri középtanodát kis emberek építették veritékes munkával, megtakarított fillérekből, adományokból, s hosszú időn keresztül ezekből is tartották fenn. Elképzelhető, hogy az anyagi helyzet nem lehetett valami fényes. A tanári fizetések, s általában a dotációk szegényesek, szinte siralmasak voltak. Az 1893-ik évi január 25-én tartott igazgatósági gyülés örömmel veszi tudomásul, hogy az E. Főtanács 51—1892. sz. leiratában a tanári fizetéseket némileg emelte. Eszerint az igazgató eddigi 52 frt. 50 kr.-hoz még kap 47 frt. 50 krt., összesen 100 frt az igazgatói fizetés, négy rendes tanár fizetése egyenként 110 frttal javult, s így 800 frt. lesz évenként. A Főtanács kimondotta a kórpótlék létesítését is, de egyelőre csak a 20, 25, 30 évet szolgált tanárokra. Igy hát a tanárok anyagi helyzete, ha nem is ró-

[30] L. igazg. jkv. 24. p. 1878 szept. 27-ről.
[31] A régi időkre vonatkozó adatok összeszedése és beírása befejeződött, illetve megtörtént 1893 október 10-ig. L. az irattáron lévő „Aranykönyv“-ben.
[32] 1880 igazgatósági jkv. 67. p.

zsás, de legalább türhető lett. Jellemző a tanári kar, s általában az intézet akkori anyagi helyzetére az 1893. évi igazgatósági jkv. 75. p. alatt bejegyzett következő adat: „Igazgató aa jelenti, hogy a m.-vásárhelyi „Kereskedelmi és Ipar Kamarának“ kérésére igazgatóságunkhoz gyüjtés végett megküldött jegyzőkönyvét visszaküldte azon megjegyzéssel, hogy mi magunk is kéregetésből élünk, s ennélfogva a fölhivásnak nem tehetünk eleget.“

‚Az iskola szilárd alapra helyezése életerőssé, munkaképessé tevése volt évtizedek törekvése“.[33] Ebben a törekvésben az intézet igazgatóját és tanárait hathatósan támogatták az iskolai felügyelő gondnokok, kiknek a munkássága nem egyszer korszakalkotó.[34] Ilyen homoródalmási Mihály János felügyelőgondnoksága a II-ik építkezés alatt (1805—1842) és Daniel Gáboré az építés továbbfolytatása idején (1857—76), s a gimnázium megmentése és továbbfejlesztésének lankadatlan munkálásával. Valóban megérdemli mindakettő, hogy intézetünk legnagyobb jóltevői között emlegessük. Annakidején mindkét név hódított, s biztató szavuk cselekvésre és áldozatkészségre indított egyeseket és eklézsiákat. Amint Sándor János írja: „fényesen ragyog e két név az iskola történetében, s biztatja az utókort“.[35] A hála jóleső érzésével újitjuk fel különösen a nagy Daniel Gábor emlékét,[36] aki mint az unitáriusok főgondnoka is (1876) meleg szeretettel kisérte intézetünk életét, s részt vett annak minden nevezetesebb mozzanatában, sőt, amíg Udvarhelymegye főispánja volt, csaknem minden évben meg is látogatta. Ő tehát közelről ismerte az iskolát, tudta értékelni annak munkáját és felismerte annak fontosságát.

A megpróbáltatások évei.

Ámde a szegénységet nem lehetett már sokáig takargatni; mert az 1883-ik évi középiskolai törvény az erdélyi

---

[33] Sándor János: Iskolai évet megnyitó beszéd. Értesítő 1900—1. 4 l.

[34] Sándor János: A székelykeresztúri unitárius gimnázium történelme 148 l.

[35] Sándor János: Székelykeresztúri középtanoda felekezeti és nemzeti fontossága K. Mv. XXIII. 18 l.

[36] Mihály János emlékének az 1925-ben tartott hálaünnepélyen adóztunk.

protestáns gimnáziumokat és más középiskolákat szigorubb ellenőrzés alá rendelte. Az országot 12 tankerületre osztották fel. Az erdélyi részen két kerületet szerveztek: a kolozsvárit és a nagyszebenit. A keresztúri gimnázium a nagyszebeni kerületbe osztódott be, melynek élén akkor Elischer József főigazgató állott. A főigazgatók feladata az volt, hogy felügyeljenek az oktatásra, végrehajtsák a miniszter rendeleteit, illetőleg gondoskodjanak a végrehajtásról és jelentést tegyenek tapasztalataikról a miniszternek.[37] Bizonyára nem kellett sok rosszindulat, csak a megértésnek egy kis hiánya ahoz, hogy a keresztúri gimnáziumnál kivánni valót találjon a hivatalos ellenőrzés. Ugylátszik meg is találta, mert már 1885-ben jött az intés a minisztérium részéről.[38] Egyelőre eltiltották a másodmagával hálást, de más szükségeken segíteni az intézet csekély jövedelméből lehetetlen volt. Hogy a törvény követelményének eleget tehessen az igazgatóság, az egyh. központi pénztárából kért támogatást, vagy pedig államsegély kieszközlését. Sándor János igyekszik meggyőzni az állami ellenőrzést az iskola fontosságáról, missziói hivatásáról, s Elischer főigazgató 1886 november 29-én tett hivatalos látogatása alkalmával már sok javulást, haladást tapasztal. A közokt. miniszter azonban nem ismeri el a keresztúri gimnáziun állami fontosságát, s ezért állami segedelemben nem hajlandó részesíteni, hanem azt ajánlja, hogy könnyebb fenntarthatásért négy osztályú gimnáziummá redukáltassék. Hogy a redukálás könnyebben menjen a miniszter másodszor is meginti a gimnáziumot,[39] mert a hiányok csak részben pótoltattak, s nincs elég tanerő.[40] Az állapotok javítására ismét hatalmas erőfeszítés történik az 1887—8. isk. évben, amikor az internátust vaságyakkal rendezték be. A keresztúri gimnázium lefokozását tartalmazó miniszteri rendeletet az 1887 szeptember 5-én Dicsőszentmártonban tartott zsinaton jelentették be. A leépitésről akkor senki sem akart hallani, de még csak ki sem ejtették az ominózus reductio szót. Az egész zsinat megható jelét adta ra-

[37] L. Pirchala I. A magyarországi középiskolák rendje. I. 63 l.
[38] 15180—1885. sz. min. rendelet.
[39] 51317—1886. sz. min. rendelet.
[40] Értesítő 1886—7. évről 72 és 73 l.

jongó szeretetének a keresztúri iskola iránt, s nyomban megindultak a megajánlások és igéretek az új tanári székre.[41] A szebeni tankerületi igazgató véleménye is egyre javult az intézetről, s az egyházi főhatóság ismét állami segély kéréssel fordult a minisztériumhoz a 6. tanári szék tárgyában, de elutasító választ kapott azzal a meghagyással, hogy vagy szüntesse be az V. osztályt, vagy állitsa be a hatodik tanárt.[42] Az egyházi főhatóság most értekezlet tartását rendelte el Székelykeresztúron. Ezt 1890 május 31-én tartották meg Daniel Gábor egyházi főgondnok elnöklete alatt, aminek eredménye szép reményekre nyujtott kilátást, úgy, hogy Sándor János teljes reménnyel irja: „*Nem vész el már, ha eddig el nem veszett az iskola*".[43] Ez az értekezlet kimondotta, hogy az V. osztály áldozatok árán is fentartandó, mert tisztán látta a VI-ik osztály ügyének elveszését, a továbbfejlesztés lehetetlenségét, ha az V. osztály megszünik, sőt azt is érezte, hogy ha az iskola négy osztályuvá degredálódik vérszegénységben fog kimulni, egészen elsorvad.

Jobb jövő felé.

Ahol legnagyobb a szükség, ott van legközelebb az isteni gondviselés. Ez teljesül be sokat szenvedett, szegény iskolánk életében is az 1890. évben. Ebben az évben augusztus 30-án kelt egyik legnagyobb jóltevőnknek, boldog emlékü Derzsi Jánosnak végrendelete, aki a VI. osztály felállítására 10.000 frtot hagyományozott, ezen kivül tanulók segélyezésére hagyta a székelykereszturi iskolának közel 600 holdas pusztaszentmiklósi jószágát, az ahoz tartozó szentmargitai, mezőujfalusi és kerelősóspatak községbeli részjószágokkal együtt. (Ez a birtok teljesen kisajátitódott). Derzsi János 1890 december 27-én elhunyt, s a hagyaték teljesen a keresztúri iskolára szállott. Az 1890—91-ik iskolai évről kiadott értesítőben Sándor János igazgató már jelenti, hogy a VI. tanári szék betöltésére a pályázat ki van hirdetve, s a VI. osztály beállítására 10.000 frt. letéve. Aztán így ír: „Ez inté-

---

[41] L. Értesítő 1887—8-ról 78 és 79 l.
[42] L. Értesítő 1888—9-ről 88 l.
[43] L. Értesítő 1889—90. 74 l.

zet első száz éves élete ilyformán közeledik vége felé. Átmenendők vagyunk nemsokára a második századba. Átvisszük a létért való küzdelmet is. Vajha annyira megerősödjünk, hogy a netaláni viharokat kiállhassuk, s legyen az intézet az unitárizmusnak egy sziklavára, egy megostromolhatatlan erőssége; képezze ebben az erősséget ezután is az eziránt való érdeklődés, az unitárius búzgóság".[44] Az 1891. évben egyébként is nagy fordulóponthoz érkezett a gimnázium, amennyiben a nagyszebeni tankerületből a kolozsváriba osztották be. Az új beosztásban első hivatalos látogatója Dr. Fináły Henrik egyetemi tanár, h. tankerületi főigazgató volt, aki erős kultúrérzékkel mindjárt meglátta és hangsúlyozta is az intézet nagy fontosságát és szép misszióra hivatottságát. A közhangulat is egyre kedvezőbben nyílvánult meg az iskola továbbfejlesztése mellett, s az 1891-ik évi torockói zsinaton id. Daniel Gábor főgondnok megnyitó beszédében melegen propagálja a VI. osztály beállításának ügyét. Az anyagiak hiánya miatt megint elodázódott a kérdés.

1892-ben Kuncz Elek főigazgató kerül a kolozsvári tankerület élére. Első hivatalos látogatását 1893 április 21. és 22. napjain végezte ennél az iskolánál, s elfogulatlan erős kultúrérzékre valló megállapításaiban már első alkalommal a gimnázium barátjának, s a fejlesztés hivének mutatkozott.[45] Végre eljött az a kormány exponens, akinek az intézetről alkotott véleménye azzal biztatta a vezetőséget, hogy a kormány elfogult, s nem éppen jóindulatu álláspontját megfogja változtatni. Az egyházi főhatóság is örömmel vette a főigazgatói jegyzőkönyvben a hiányok konstatálása mellett a miniszteri biztosnak azon nyilatkozatát, hogy keresztúri iskolánk missziót teljesít, s ennélfogva fejlesztésre nagyon ajánlatos.[46]

1893 szeptember 22-én meghal laborfalvi Berde Mózes, egyházunk fejedelmi jóltevője, aki tanulását a keresztúri gimnáziumban kezdte, s jóindulatát ez iskolával szemben korábban is éreztette, mert már 1890 szeptember havában 1000 frt. alapítványt tett a nagy könyvtár gyarapítására. Vég-

---

[44] L. Értesítő 1890—91. 81 l.
[45] L. Értesítő 1892—93-ról 93 l.
[46] L. igazg. jkv. 1893 május 15-ről 20. p.

rendeletében sem feledkezett meg róla, külön 100.000 frtot (mai értékben kb. 10 millió lej) hagyván a tanárok fizetésének fedezésére, nagybúni jószágának jövedelméből pedig a keresztúri iskolát illetőleg „50 jóerkölcsű, igazán szegény, jótanuló, a törvényeket tisztelő, unitárius tanuló részére naponként 3 jó, egészséges, tápláló kenyeret, vagy cipót". (Ez a birtok is teljesen ki van sajátitva.) Sándor János igazgató mély meghatottsággal méltatja a nagy jóltevőt, s méltató szavait így végzi: „Ez iskola száz éven keresztül küzdött a létért, s a századik évében 100.000 frttal jöve segítségére, s ezzel együtt új erkölcsi erőt is ada ennek. Közszükséglet kívánja, parancsolja, ennek fenntartását. Ezt pecsételé meg alapítványával".[47] A Főhatóság bízakodó hangulatban fordul ismét államsegélyért a miniszteriumhoz, annyival inkább, mert a miniszteri kiküldött által megállapított hiányok között ott volt a tornaterem szüksége is, amire egyházi főhatóság tervet is készíttetett, csak éppen pénzt nem tudott adni. Közben 1894 november 29-én Dr. Klamarik János miniszteri tanácsos meglátogatva az iskolát, örömét fejezi ki afelett, hogy személyes tapasztalatokat is szerezhetett, mert a tájékoztatások után más fogalma volt az intézetről.[48]

Az állapotok javítására 1894 őszén egy bejáró intézeti szolgát alkalmaznak, addig t. i. minden szolgai teendőt a tanulók végeztek. A szolgai állás szervezése fölöslegessé tette az u. n. fériálistaságot is, tehát ez évben beszüntették.[49] 1895 junius havában meglátogatta az iskolát Berzeviczi Albert képviselőházi alelnök. Az állapotok javítására törekvés és az intézetünk iránt megnyílvánuló nagy érdeklődés ellenére, vagy talán éppen ez utóbbi következtében 1896-ban vagy-vagy elé állítódik az iskola. Vagy kifejlesztés, vagy redukció, de 5 osztályos nem lehet. Erre küldöttségek keresik fel a minisztert és miniszterelnököt, minek eredménye: *szép igéretek, s a kérdésnek egyelőre függőben hagyása.* Sándor János e fájdalmas vergődés között ismét a gimnázium történeti

---

[47] Értesítő 1893—94-ről 5 l. Ez az első külön nyomtatott értesítője az iskolának, addig a kolozsvári és tordai iskolával együtt adták ki.
[48] L. ig. jkv. 1894-ről 46. p.
[49] A tanulók az intézet javainak őrizetére nyár folyamán itt tartózkodtak; ez a fériálistaság.

multjához fordul, s abból meríti reménységét. Csüggedést nem ismerő hittel és bátorsággal hirdeti, hogy aki ez intézet keletkezésének és fenntartásának történetét gondolkozva tanulmányozza, az nem kételkedhetik annak jövőjében és fejlődésében.[50]

Ha lassan is, de már biztosan haladt előre a kifejlődés ügye. A közokt. miniszterium 1896-ban még nehézségeket támaszt ugyan a keresztúri gimnázium tanárainak az országos tanári nyugdíjintézetbe felvétele tekintetében, mert az intézet fennállását anyagilag nem látja biztosítva, de a fenntartó főhatóság újabb kérése, melyhez az intézet vagyoni állapotáról szóló kimutatás is csatolva volt, jobb belátásra birta a minisztert. Az eredmény az lett, hogy a tanárokat még abban az évben felvették az országos nyugdíjintézetbe.[51] Amilyen lehangoltságot okozott az elutasítás, éppen olyan megnyugvást keltett a felvétel, mert ha a tanárok anyagi helyzete gyenge és bizonytalan volt is, legalább a nyugalom éveiben a megélhetés biztosítva volt. Megpróbálták ugyan ismételten fizetésük méltányosabb elrendezését, de az 1897. évi főtanács, bár a tanári fizetés javítása tárgyában beadott kérelmet méltánylandónak találta, de a fizetésemelést a költségvetésbe — tekintettel a pénzügyi helyzetre — nem illeszthette be.[52]

Végre meglett az eredménye Kuncz Elek főigazgató jóindulatú támogatásának. Sikerült meggyőznie a minisztert a keresztúri gimnázium állami fontosságáról, s ha egyelőre soványan is, megjött az első rendkivüli államsegély 1898-ban és pedig a tanári fizetések pótlására. A következő év szeptember 1-től kezdődőleg a Berde Mózsa alapítványa lehetővé tette, hogy a tanári fizetések odaemeltessenek, hogy egy 28, 29, sőt 33 évi szolgálattal biró tanár az állami és más felekezeti kezdő tanár fizetését kapja.[53]

Kuncz Elek főigazgató örömmel veszi tudomásul, hogy az iskola állami támogatása megindult, s szive szerint

[50] Sándor János: A VI. gimn. osztály kérdése. 1896—7. isk. évi Értesítő 7 l.
[51] L. Igazg. jkv. 1896—7-ről 3 és 74 p.
[52] L. Igazg. jkv. 1898 junius. 56. p.
[53] L. Értesítő 1899—900-ról. 55 l.

óhajtja az intézet fejlődését. Lelkes támogatója volt annak, hogy az állam segítségünkre jöjjön. A minisztérium most már hajlandóságot is mutat erre, de az államsegély szerződésileg csak főgimnázium részére volt biztasítható.[54]

Sándor János a teljes bizakodás és reménység hangján szól: „Részemről minden aggodalom nélkül belemennék az ügynek ilyenképpen való megoldásába, s kész volnék elvállalni a felelősséget az egyházat érhető ezen veszedelemért, melyet némelyek abban látni vélnek." „*A kor, a hely, az unitárius népjog* fogja ezt kivánni és ha a dolog Istentől van, létesülni fog." Egyelőre még nagy akadályok állottak a teljes kifejlődés útjában, de az elkövetkezett események Sándor Jánost igazolták.

A tanári fizetések elfogadható rendezésére 1901-ben került sor, amikor az egyh. főhatóság úgy intézkedett, hogy tekintettel a szolgálati évekre a keresztúri gimn. tanárai közül 3-nak 3200 koronában, 2-nek 2400 koronában állapította meg az évi fizetését, a korpótlékot pedig 200 koronában. Ezt a rendkivüli államsegélynek fokozatos emelése tette lehetővé. Az iskola segélyezésének és a fejlesztés ügyének Kuncz Elek főigazgató olyan hathatós támogatója volt, hogy Sándor János joggal állapíthatta meg róla, *hogy jobb barátot nála az intézetre nézve tán még az unitáriusok közül sem kaphattunk volna.* Minden látogatása alkalmával hangoztatta az iskola missziói fontosságát, s egyre fokozottabb melegséggel ajánlotta a fenntartó hatóság és a közokt. kormány figyelmébe.

Az államsegély felhasználásával 1903-ban újabb fizetésrendezés vált lehetővé, amely már kb. elérte az állami színvonalat.

Az osztályok számának szaporitása először 1845-ben vetődött fel a homoródalmási zsinaton, tehát közel hatvan évi küzdelembe került a megvalósítás.[55] 1861-ben az udvarhelyi alpapi szék tesz indítványt a VI. osztály beállitására. Az E. K. Tanács anyagiak hiányában nem tehet ugyan eleget az inditványnak, de elismeri, hogy az osztályok számának egygyel szaporítása indokolt. Sándor János a VI. osztály kér-

[54] U. o. 56 l.
[55] A VI. osztály 1904—905. isk. évben nyílt meg.

désével foglalkozván Emersonnak eme sorait idézi: „Minden igaz eszme, mint a folyam, maga vájja és szélesíti ki a saját medrét. Szerez magának fogékony sziveket, azokat benső táplálókkal látja el, megteremti terjeszkedésének alkalmait és harci fegyvereit s apostolokat biztosít magának, akik azt diadalra juttatják".[56] 1877-ben a gimn. igazgatósága kéri a VI. oszt. beállítását. A kérdés állandóan felszínen volt, kedvezőtlen időkben csak szunnyadott, de el nem aludt soha. Sándor János éberen őrködött annak felszínen tartása felett.

Az eszme testet ölt.

Az egyh. főtanács 99—1902. sz. határozata alapján immár megvalósulásra érik a VI. o. beállításának ügye. Ezzel kapcsolatban fejlődik az építkezés kérdése is. Az igazgatóság javaslatot tesz a Macskási-féle teleknek, s a rajta lévő székelyegyleti Takarékpénztár épületének (ma járásbiróság) megvásárlására, de a E. K. Tanács nem fogadja el. Egy Kolozsváron tartott értekezlet után a főhatóság határozatilag kimondotta, hogy a gimn. jelenlegi épülete (mai internátus) mellett történjék vásárlás a telek megbővítésére. Ekkor vásárolták meg a játékteret egyes birtokosoktól, amelynek területe a kert végében lévő szántóval 2 hold és 680 négyszögöl. Az egyh. főhatóság az új épület tervét a régi iskolának mint szárnyépületnek, belekombinálásával el is készíttette. Hibája az volt, hogy csak 6 osztályra volt szánva, már pedig az állam követelte a szerződéskötéshez a 8 osztályuvá kifejlesztésének legalább elvi kijelentését. Az előbb említett főtanácsi határozat alapján a K. Tanács már 1903 szeptember 1-én szándékozott beállítani a VI. osztályt, s felhivta az igazgatóságot megfelelő javaslattételre. Az igazgatóság addig is, amíg az állammal a segélyezésre vonatkozó szerződés megköthető lesz és az építkezés megtörténik, javasolta, hogy a régi igazgatói lakást (ma konviktus) alakitsák át bennlakássá, az igazgató költözzék át az új tanári szállásba s az internátusi szobák közül egy rendeztessék be tanteremnek.

A személyi és dologi kiadásokat illetőleg is megtette az

[56] Sándor János: A VI. gimn. osztály kérdése. Értesítő 1896—7. 4 l.

igazgatóság a maga javaslatát, úgy, hogy az államsegélyre vonatkozó szerződés megkötése a számitások alapján kérhető volt. Az E. K. T. 1903 elején be is nyujtotta a miniszterhez ez iránt a kérést, de a zürzavaros politikai viszonyok mellett az elintézés annyira késett, hogy a VI. oszt. beállitása 1903 szeptember 1-én nem történhetett meg. Az igazgatóság még ebben az évben, s 1904 tavaszán újra megsürgette az 1902. évi főtanács 99. sz. határozatának végrehajtását. Ennek az eredménye az lett, hogy a *K. Tanács 432. sz. a. kimondotta a VI. osztálynak 1904 szeptember 1-én leendő beállítását*, s elrendelte két új tanári széknek betöltését. Egyebekben is megtörtént minden intézkedés, úgy, hogy Sándor János igazgató az 1903—4. isk. év bezárása alkalmával már hirdethette az örömhirt.

A VI. osztályt 1904 szeptember 1-én ünnepélyesen nyították meg a templomban. Az ünnepélyen jelen volt Ferencz József püspök és a kolozsvári kollégium képviseletében Dr. Nyiredy Géza tanár. Az intézet minden igaz barátjának nagy volt az öröme, de mégis legnagyobb a Sándor Jánosé volt, hiszen ő egy élet küzdelmének eredményét, diadalát ünnepelte. Ő ezzel missziójának betöltését, végét is látta. Megnyító beszédében a jövő iránti teljes reménnyel eltelve, de rezignáltan alkalmazza magára vonatkoztatva Tompa Uj Simeon c. költeményét és így kiált fel: „Mit várhatok még életemtől?“ Feleletet ebben talál: „Semmit, semmit... csak egy napot.“ Ezt a napot, a VI. oszt. megnyításának napját várta, hiszen ezért küzdött évtizedeken át *szóval, tettel, de főképpen a sajtó terén tollal.*[57] Szeretné megállítani élete napját, mint Jozsué, hogy gyönyörködhessék a sikerben.[58] Aztán látnoki szemmel tekint a jövőbe és látja a teljes kifejlődést. Igazgatósága utolsó évében 1907-ben még ő vette át közokt. miniszterium 2544. sz. leíratát, melyben kijelenti a miniszter, hogy a székelykeresztúri unitárius gimnázium államsegélyének szerződésileg biztosítására elégséges a gimnázium 8 osztályuvá fejlesztésének elvi kijelentése. Sándor

[57] L. 1904—5. isk. évi Értesítő 10—16 l.
[58] Sándor J. irodalmi munkásságáról l. Szentmártoni Kálmán: Sándor János. K. Mv. XLVI. 159 l. Itt csak legnagyobb művét emlitjük meg: „A székelykereszturi unitárius gimnázium történelme“ 1896. 313 l.

János nagy megnyugvással írja: „A közel jövőben már látszik, vagyis látható a kifejlesztett intézet képe. Ahoz az út is eléggé meg van egyengetve. S hogy oda is fog jutni vallásfelekezetünk, azt nemcsak hiszem, de már tudom is.[59] És ezzel Sándor János küldetése betelt, a vezér csatát nyert. Nyugodt lélekkel mondhatta: Uram bocsásd el immár a te szolgádat! 1907 szeptember 1-én nyugalomba, jól megérdemelt nyugalomba vonult. De a nyugalmat nem sokáig élvezte. Az a nagy lélek, *amelynek számára eddig hidat épített a hit, a halál örvénye felett megroppant.* Valami titkos féreg foga kezdte emészteni, míg végre a kétségbeesés 1909 junius 30-án ama végzetes cselekedet elkövetésére kényszerítette.[60]

A gimnázium további története már nem tartozik ezen dolgozat keretébe. Hogy mit köszönhet az iskola Sándor Jánosnak, azt annak a közel 40 évi szolgálatnak a története mutatja, amit benne és érette dolgozva eltöltött. Az Ő hagyatéka nem földi javakból áll,[61] hanem azon lelki és szellemi kincsekben van letéve, amiket tanítványai és az intézet örököltek tőle: *az igaz és jó embertől, a kötelességét híven teljesítő tanártól és igazgatótól*, aki valódi örömöt és boldogságot egyedül a munkában és kötelességteljesítésben talált; *a rettenthetetlen harcostól*, aki az igaz ügyért, a bástya fokán állva, küzdött ereje fogytáig; *a diadalmas vezértől*, akinek tartós sikert, s végül győzelmet az önzetlen becsületesség biztosított.

Diadalra juttatni csak olyan ügyet lehet, amibe az ember hinni is tud. Sándor János rendületlenül hitt a kereszt-

[59] Értesítő 1906—7-ről 88 l.

[60] Saját maga vetett véget életének a kolozsvári elmegyógyintézetben.

[61] Az Ö igazgatósága idején tett alapitványok, melyek közül nem egynek tétele az Ö nevéhez és közremüködéséhez is fűződik, a következők:

1. A Botta Györgyné-, Koncz Klára-alap ugyan 1869-ben tétetett, de az általános örökös Koncsag Elek 1881-ben fizette be és pedig 400 frtot, s hátrálékos kamat címen 140 frt 60 krt.

2. Bedő Sándor II. alapitványa 1885-ben 1000 frt.

3. Br. Orbán Balázs alapitványa 1876—77-ben folyóvá tétetett s 1885-ben befizettetett. 1890-ben kelt harmadik végrendelete, mellyel 4000 frtot hagyott a keresztúri gimnáziumnak.

4. Sándor Jolán alap. Maga Sándor János és neje Kiss Néria tette 1877-ben elhalt Jolán nevű lányuk emlékére: 50 frt.

túri gimnázium szép kultúrhivatásában, s ez a hit erőt adott lelkének arra, hogy ha el isfáradva, de soha nem csüggedve, ki ne ejtse a lobogót kezéből. A mult megbecsülése mellett barátja volt a helyes újitásoknak. Ő maga is munkása volt sok haladásnak, haladást jelentő intézkedésnek. A mult erényeit abban látta, hogy akkor az emberek *alaposabbak, fárdhatatlanabbak voltak a munkában; szilárdabbak az erkölcsben; kitünőbbek a tisztességben és szerénységben; a nagyok, az érdemesek iránt figyelmesebbek.*[62] Ő követte is ezen erényekben a mult példáit. Nem várta az elismerést *az érdemekkel szemben,*[63] kerülte az ünnepeltetést, de mégis bizonyára jól esett lelkének az a bensőséges, őszinte ünneplés, amelyben 1902 dec. 10-én részesült a tanári kar és ifjúság részéről tanárságának 30 és igazgatóságának 25 éves fordulója alkalmából. A tanárnak, a kultúra munkásainak ritkán jár ki az elismerés. Sándor János érdemei előtt ma is hódolattal kell meghajtani fejünket. Nemes veretű egyénisége példaként áll előttünk és mindnyájunkat arra figyelmeztet, hogy székely népünket szeretni, annak művelődését önzetlenül, odaadással szolgálni, soha meg ne szünjünk; az iskolát, melynek haladásáért fejlődéséért évtizedeken át pihenésnélkül küzdött, leromlani, megsemmisülni ne engedjük.

Immár 22-ik éve pihennek drága hamvai a keresztúri temetőben, de nem lenne zavartalan pihenésük, ha hozzá méltatlan epigonok módjára cserben hagynók a tőle átvett diadalmi zászlót. Pedig a zászlót letőrés fenyegeti! Az a pél-

5. Gr. Haller József kórház-alap 1879-ben 200 frt.
6. Oroszhegyi Jánosi József-alap 1885-ben 150 frt.
7. Marosi Gergely síremlékére gyült pénzből megmaradt 38 37 kr., mely Marosi Gergely nevét viselő alap.
8. Kriza János-alap 1882-ben 30 frt. (Koszorú megváltás).
9. Filep Zoltán-alap 1888-ban 100 frt.
10. Derzsi János nagy alapítványa 1890-ben. Mai értéke kb. 8 millió lej.
11. Szabó Mihály és neje Gothárd Mária-alap, melyet homoródalmási Szabó Mózes tett: 1000frt. Rokonok segélyezésére szolgál, nincs iskolához kötve.
12. Schuster Lajos alapítványa 1892-ben 2500 frt. E. K. Tanács „Schuster Lajos VI. tanári szék-alapítványa" címen kezelte.
13. Pap János-alap 1892-ben (koszorúmegváltás) 68 frt. 67 kr.

[62] Értesítő 1899—90. 52 l.
[63] Az 1899. évi zsinati főtanács az E. K. Tanács tagjává választotta.

dátlan eset történt meg egyházunk és iskolánk történetében, hogy az 1930. évi főtanácsi gyülés 19. sz. a. hozott határozatával a keresztúri főgimnázium lefokozását és pd. 3 osztályuvá lefokozását mondotta ki.

Szent László magyar királyról tartja a legenda, hogy országát sírjából kikelve mentette meg egyszer a tatárok pusztitásától. Mintha Sándor János legendás alakja is kikelt volna most sírjából, s úgy jött volna segítségül. Valami csodás varázslat szállta meg az elitélt iskola megmentéséért küzdő tábort is. Igen! az Ő lelke, az Ő szelleme jelent meg, az él itt közöttünk, egy küzdelmes, de fölemelő multnak tolmácsaként, amelynek tanulsága az, hogy *ennek az iskolának dolga Istentől van s ezért nem veszhet el.* Ugy legyen!

Igen! az Ő szellemvilágánál látjuk ma is, hogy *ennek az iskolának költségvetése a szivekig ér!*[64] Kiapadhatatlan forrás ez, melynek éltetője fölötte áll a gyarló emberi akaraton: *ez maga a gondviselés!* A szivek összedobbanása egy szent akarásban: *maga az élet!* Vajjon merné-e kioltani valaki ezt az örök fényt, melynek Te vagy birtokosa édes székely népem? Légy mindenha őrállója, megtartója szent örökségednek, hogy az elődökhöz méltónak bizonyulj. Ugy legyen!

Neked pedig gimnáziumunk jóltevője, örökké becsült Sándor Jánosunk! hálás szívvel hozzuk ma a kegyelet adó-

---

14. Szőcs Márton-alap 1893-ban 100 frt.
15. Berde Mózsa fejedelmi hagyománya. Végrendelete 1888 szeptember 10-én kelt, melyben a keresztúri gimnáziumnak 100.000 frt. hagyott tanári fizetésekre és 50 tanulónak napjában háromszor kenyeret, vagy cipót a búni jószág jövedelméből.
16. Rafaj Károly alapitványa 1894-ben. Feljegyzései szerint még életében adott segélyezésre 5348 frt. Végrendeletében általános örökösévé az unitárius vallásközönséget tette. Ezen végrendelet létrejöttében nagy része volt Sándor Jánosnak.
17. Gvidó Béla és neje elhunyt Erzsike nevü kisleányuk emlékére 1900-ban 100 koronás alapitványt tettek, amelyet Hadházi Sándor és neje 1901-ben 50 koronával gyarapitott.
18. Elekes József 20 drb 50—50 frt. névértékü udvarhelymegyei takp. részvényét kétharmad részben a keresztúri gimnáziumra hagyta 1897-ben tanulók jutalmazására.
19. Ha nem is alapitvánnyal, de gyakori és gazdag könyvajándékaival az intézet jóltevői között foglal helyet az 1897-ben elhunyt Jakab Elek orsz. levéltáros és jeles történetiró. 1876-ban

[64] L. Sándor J.: A székelykeresztúri középtanoda felekezeti és nemzeti fontossága. K. Mv. XXIII. 25 l.

ját. Köszönjük, hogy megtanítottál hinni és remélni. Köszönjük, hogy *a Te nemes lelked régi fényénél gyujthatánk új szövétneket!* Ime, mint egykor Te, mi is hirdethetünk nagy örömet, mely az egész székely népnek öröme leszen. Ne aggódjál! A Te néped megmenti és megtartja a Te iskoládat. Hála ezért életrehivó szellemednek és hála érte a Te népednek!

Bezáró beszéd.

Mondotta: **Pap Zsigmond** egyh.-köri jegyző.

Mélyen tisztelt Közönség!

Váratlanul, szinte meglepetésszerűen ért a megbizatás, hogy egyházkörünk esperese helyett a mai kegyeletes, hálaünnepélyt bezárjam.

Készséggel engedtem a megtisztelő felszóiításnak, mert mint a gimnázium egykori tanulója a Sándor János igazgató védőszárnyai alatt tanultam, kit mint tanuló, mindig félve tiszteltem s hogy kikerültem az életbe, azóta emlékezetét kegyelettel áldom.

Sándor Jánosnak, mint a gimnázium jóltevőjének emlékezetét újitottuk fel ez ünnepélyes alkalommal a hála és kegyelet érzelmei között. Az emlékezés szárnyain visszaszállott lelkünk a multba, hogy az Ő nemes példáját újra elénk varázsolva, erőt, bátorságot merítsünk a jelen és jövő küzdelmeire.

Ha azt az időt, melyben néhai jóltevőnk a gimnáziumnak igazgatója volt, összehasonlítjuk mai helyzetünkkel —

---

csaknem potom áron adta el az iskolának nagybecsü könyvtárát. Egész életén át 2180 drb könyvet ajándékozott könyvtárunknak. Ő adta az „Aranykönyvet“ is.

20. László József-alap 1902-ben 100 kor. téve a helybeli Népbank által.

21. Gombos Erzsi-alap b. e. Gombos Sámuel tanár és neje tették 1907-ben, 300 kor. s még abban az évben 400koronára egészítették ki.

22. Benczádi Gergely-alap (koszorúmegváltás) 1907-ben 260 kor.

23. Bedő Dénes konviktusi-alap 100 kor. 1907-ben.

1904-ben 500 kor.

24. Székelykeresztúri Önsegélyző Népbank Kirándulási-alap 1904-ben 500 korona.

bár az iskoláinkat fenntartó erőforrások nem úgy csörgedeztek abban az időben, mint ma, mikor a kisebbségi sors nehéz napjait éljük, mégis bizonyos hasonlóságot találunk a két időszak között. A leépítés veszélye fenyegetett akkor is. Sándor János igazgató volt a vezér, ki szóval és tollal harcolt a gimnázium fejlesztése érdekében. A küzdelem kimenetelét ismerjük. Iskolánk előbb hat, majd nyolc osztályú főgimnáziummá fejlesztetett ki.

Harc és küzdelem az osztályrészünk ma is. Küzdünk létünkért, kultúrális intézményeink fenntartásáért. De éppen e nehéz idők tanítanak meg arra, hogy Istenbe helyezett erős hittel, önmagunkban kell keressük azokat az erőforrásokat, melyek által megtarthatjuk atyáinktól nyert drága örökségünket, az iskolát. Megtanítanak és elvezetnek a sokrendbeli megpróbáltatások arra az igazságra, hogy ma sokkal jobban kell szeressük ősi iskoláinkat, mint valaha, mert ezeknek falain belől ápolhatjuk hitünket, tarthatjuk meg nyelvünket, fajiságunkat és nemzeti kultúránkat.

Ezért jól esik nekünk, ha nehéz helyzetünkben az emlékezés fáklyájának fényénél a multba tekinthetünk, ha jóltevőink nemes példájából s a minden áldozatra kész és a semmi szenvedéstől vissza nem riadó ősök nemes cselekedeteiből bátorítást nyerhetünk a jövő küzdelmeire. A multon épül fel a jövő. De ezt csak úgy biztosíthatjuk, ha a multon lelkesülve, munkálni tudunk a jövőért.

A székely áldozatkészség építette fel ez ősi gimnáziumot. Az öntudatra ébredt székelység határozta el annak fenntartását, midőn a gazdag nagyobb adományát, a szegények filléreiket ajánlották fel, hogy itt ezután is oltára lehessen a magyar kultúrának.

Igy bizonyítottuk be, hogy az a szent tűz, mely atyáink lelkében élt, megvan mibennünk is. Ez a lélek csúdákat mivelt a multban s miként a mi atyáinkat megerősítette s áldozatos cselekedetekre késztette, azonképen megerősít és diadalra vezet minket is. Áldozatos munkáinkban Sándor János igazgató lelke vezérel, szelleme áldólag lebeg fölöttünk. Legyen áldott emléke továbbra is, mindig közöttünk. Ezzel a mai kegyeletes hálaünnepélyünket bezárom.

Körmöczi János püspök a vallástalanság vádja alatt.[1]

Ugy-e, mélyen tisztelt hallgatóim, kissé megdöbbentő ez a cím? Hát lehet az, hogy egy unitárius püspököt, az egyház fejét, a hívek hitéletének őrzőjét és irányítóját a vallástalanság vádjával illessenek? Szinte lehetetlennek és képtelennek tartanók, ha nem tudnánk, hogy ez egyháztörténelmi tény, amelyről azonban egyháztörténelmünk ez ideig nem tudott semmit. Amit a következőkben elő fogok adni, azt a nyomtatott betű nyilvánossága nem ismeri, sőt jegyzőkönyveinkben sincs nyoma, mert őseink, hitelődeink féltően őrködtek azon, hogy ne maradjon fenn hivatalos iratokban emléke egy kellemetlen összecsapásnak, amely történt Lázár István nagyemlékű püspök és fia, Samu guberniumi titkár és a püspöki székben utóda, Körmöczi János között. Honnan tudom hát, amit el akarok mondani? Tudom Körmöczi János püspöknek egy magát védő és igazoló írásából, mely Székely Miklós püspök halála után az ő irataival került be a levéltárba, Körmöczi és P. Horváth Miklós főgondnok levelezéséből, utóbbinak Augusztinovicshoz Bécsbe intézett leveléből és Bencédinek nagybecsű feljegyzéseiből, akinél jobban nem ismerte senki levéltárunkat.

Lázárnak is, Körmöczinek is itt függ képe a díszterem reliefsorozatában. Onnan szemlélik a mi elnyomorodott küzdelmes verejtékezésünket. Azt mutatja ez, hogy e nemes stílusú palota építtetői méltónak ítélték mindakettőt az unitárius gondolat legnagyobbjai pantheonjára. Keresem nyomukat az irodalomban. Lázárról kapok Kőványtól, Gyöngyösitől, legutóbb Csifótól méltató sorokat, melyek azonban korántsem merítik ki egyháztörténelmünk feladatát vele szemben. Körmöcziről ellenben egyedül csak Gyöngyösi ír, de — úgylátszik — távol a forrásoktól, a leveltártól, csupán azt a képét

[1] Előadás az Unitárius Irodalmi Társaság 1931. évi téli előadássorozatán.

rajzolja meg, mely fiatalkori emlékei hasábján vetítődik eléje. Nem elég méltó sem a korhoz, sem Körmöczihez, habár a tisztelő szeretet érzelmei hajtják tollát.

Azt a gyönyörű munkát, melyet Jakab Elek János Zsigmond, Dávid Ferenc, Bogáthi Fazakas Miklós, Enyedi György, Szentábrahámi Agh István, Bölöni Farkas Sándor, Fejér Márton, Kelemen Benő, Kriza korának és szellemi alkatának megfestésével végzett s amely már több, mint három évtizede szünetel, ideje volna felvenni és tovább folytatni. Amit Vári Szentábrahámi hitrendszerének, Borbély Simén Domokos pályájának rajzával végzett, az szép és értékes munka, de nem elég. Hányan vannak még egyháztörténelmünk nagyjai között, akik még mindig várják a feledés rétege alól való kiásásukat!

Ezt a munkát helyettünk senki el nem végzi. Filozófiai, vallásbölcseleti, pedagógiai tanulmányokat írhatnak mások is. De a magyar unitárius egyháztörténelem múltját rajtunk kivül senki fel nem deríti. Kizárólag a miénk az a teendő, hogy a levéltárunkba összegyűjtött és felhalmozott anyag titkairól a fátyolt fellebbentsük. S ha van a felekezeti zászlók alatt alakuló irodalmi társaságoknak létjoga, amit sokan vitatnak és kétségbe vonnak, akkor véleményem szerint első sorban ez adja meg társaságunk létezésének a rációját. A felvilágosodás szellemtörténeti nagy áramlatával foglalkozva lehangoló és fájdalmas meglepetéssel vettem észre, hogy míg a többi felekezetek írói alapos tanulmányokban mutatták ki azt a részt, melyet az ők szellemi képviselőik e nagy kultúrtörténeti mozgalomból kivettek, nálunk e tekintetben semmi, de semmi nem történt. Pedig lehetetlen nem látni, hogy e nagy áramlat és az unitárius gondolat között elvi közösség, hogy ne mondjam: vérségi rokonság van. Hiszen Simén szerint az angol deisták, kik meginditották a felvilágosodás lavináját, „az unitárizmus gondolatából indultak ki“.[1] Kanyaró szerint meg[2] a nemes Arminius, aki elfogulatlan szabadelvűséggel hirdette a deisták gondolatvilágával egyező hitnézeteket, a „hollandok Dávid Ference.“

És amikor Nagy Frigyes századja a maga szellemi kincse hömpölygésével a mi küszöbünkig ér, egész sor nyilt szellemet

---

[1] Az evangeliumi csodák. Kolozsvár, 1875.

[2] Az unitárius vallás és egyház viszonya a többi protestáns felekezethez. Unitárius Közlöny, 1899.

talál, akik szomjas lélekkel várják a hatásokat, hogy friss szellemet leheljenek a Mária Terézia jezsuita censorai fojtogató légköre után. Kozma Gergely a nyelv fejletlensége miatt nehezen küzködve, de lelkes buzgósággal fordítja, sűrű tanácskérő levelezésben Kazinczyval, Reimarus Természetes vallását. Brassai apja valósággal falja, mint később nagy fia a tudományt, mindazt, amit az idők szele Dévény felől felénk hajt, de ami a fejletlen kereskedelmi és közlekedési viszonyok és a magyar szellemi élet addigi halálos letargiája miatt csak későre érkezik hozzánk. Sebes torockói rector nemcsak olvassa, hanem alkalmazza is a felvilágosodás filantropikus pedagogiáját. Szabó Sámuel, Pákei, Molnos a német tudomány tűzhelyei mellől a felvilágosodás eszméivel telített lélekkel térnek haza. És akit legelőször kell vala említenem, Körmöczi, akit Gedő, ez a „szép lélek", kora legfilozofikusabb szónokának tart, egyenesen Kantot követi filozófiai elmélkedéseiben s miként az, ő is felteszi a kérdést: mi a felvilágosodás? És alapos tanulmányt ír a vallásos „megvilágosodás" lényegéről.

Ezt a nehány vázlatos vonást csak azért rajzoltam ide, hogy felhívjam a figyelmet arra, hogy minő feladatok várnak reánk saját berkeinkben.

Mielőtt a címül vett kérdés előadásához fognék, a dolgok megértetése végett legyen szabad még egy kis történelmi hátteret rajzolnom kérdésünkhöz.

Lázár István püspöksége 1786-tól 1811-ig, tehát 25 esztendeig tart. Utóda Körmöczi 1812-től 1836-ig, tehát szintén 25 évig tart. Kettőjük püspöksége épen egy félszázadot tesz egyháztörténelmünkben.

Lázár kedvező időpontban foglalja el a püspöki széket. Mária Terézia unitárius üldöző, templomokat elfoglaló, lelkeket halászó, az unitáriusokat a közhivatalokból kizáró kora lejárt. József, ez a legnyiltabb eszű Habsburg, a felvilágosodás eszméitől szinte megittasodva, szabadelvű lélekkel kiadta már a türelmi rendeletet, megadta az imprimaturt Szentábrahámi Summájához. Tüzes elanjában nem számolva a történelmi hatalmakkal, a nemzet alkotmányával és tradicióival egy olyan utopikus álom-államot képzel el, melyben sok nyelvű és sok fajtájú népét a maga elméleti elgondolása szerint akaratuk ellenére a német nyelvvel akarja boldogítani. Elfeledkezik az ő nagy mintaképe, Frigyes elveiről: Ein Jeder soll nach seiner eigenen Façon selig werden. Amit Dávid Ferenc már 200

esztendővel azelőtt hirdetett, sőt törvénybe is iktattatott. Ennek ellenére József kora egész más szellemet hord méhében, mint anyjáé. Őseink a nagy elnyomás terhétől szabadulva egy kis friss levegőhöz jutnak. A letarolt mezőkön széttekintve mindenütt romot, pusztulást látnak. És a szellemi szabadság éltető erejétől hajtva hozzákezdenek a külső építés lendületes munkájához. Ennek a munkának lelkes és fáradhatatlan mozgatója és vezetője P. Horváth Ferenc főgondnok. Megépítik a régi kollégiumot, felemelik „az egyetlen egy isten tiszteletére“ nemes stílusu szép templomunkat, szervezik és építeni kezdik a keresztúri gimnáziumot. Ezek a nagy alkotások Lázár püspöksége idejére esnek s azért a történelmi dicsőség az ő nevét ragyogja be, mint a győzelmet arató hadsereg érdemét a hadvezérnek tulajdonítják.

Lázárt a nagy alkotások sikere elkapatta, megszédítette. Alapjában erőszakos természete autokráciában nyilvánult. Nem akart senkit, nagyot és erőset, maga mellett megtűrni. A főgondnokkal hosszú időn keresztűl haragot tartott. Az 1793. évi homoródalmási zsinatnak kellett egész erkölcsi súlyával közbelépnie, hogy a már-már szakadással fenyegető ellentéteket elsimítsa: „Hogy ezért concordia parvae res nostrae crescant — mondja a zsinat —, *amint mostani gyülésünk kérte a superintendens urat szóval*, úgy e levele által atyafiságos szeretettel kéri a főcurator urat, hogy a szentábrahámi zsinat által megállapított planumhoz szorosan tartani ne terheltessenek.“ A világi és egyházi rend elszakadásáról van szó. A visszavonásnak anyagi okai vannak s ez ügyben Lázárnak van ugyan igaza, mikor az egyház anyagi érdekeit körömszakadtig védi, de a védelem közben olyan agressziv módszert követett, hogy a zsinat is indittatva érezte magát a püspökkel szemben is csendesítőleg fellépni.

Ez időben a püspök még tanár, sőt rektor s csak később, betegeskedése miatt lép vissza e két állásától. Tehát igen széleskörű törvényes hatalom egyesül kezében. Ha ehez egyeduralomra hajló egyéni jellemvonások is járulnak, mindegyre adódik alkalom az összetűzésre.

Ilyen összetűzésre került a sor az ötödik tanári szék szervezését megelőző consistóriumi tárgyalások folyamán. A kollégium kegyes szívű jóltevői egy pénzalapot ajánlanak és gyűjtenek össze az ötödik tanári szék megszervezésére és fenntartására azzal a kivánsággal, hogy e tanszékre a nagy reményekre jogosító Molnos

jelöltessék s küldessék ki külföldre. Az ajánlat 1805-ben történt. Lázár akkor már nem tanár és nem rektor. Igazgató most már Körmöczi. Lázár nem akarta az ötödik tanári szék felállítását. Hogy miért nem, nem tudom, sőt elképzelni sem tudom. Hiszen a püspöknek egész lélekkel örvendeznie kellett volna a kollégium fejlődésének e hatalmas lépésén, mert a költség biztosítva volt s nem lehetett attól félni, hogy a tanszék fenntartásának terhe a kasszára szakad.

Körmöczi ellenben sürgette, ami az igazgatótól egészen természetes és magától értetődő dolog volt. A püspök akaratát minden módon érvényesíteni akarta, a consistórium tagjai nézetének ellenére is. Körmöczi, az ellenzék élén, nem engedett. Sőt szemébe mondta, hogy milyen illetlen és erőszakos módon akarja a maga terveit kivinni. Ezért a püspök haragjában vallástalannak nevezte Körmöczit, aki e sérelemért a főconsistóriumtól kért elégtételt. A főtanács az egyenetlenséget úgy intézte el, hogy kölcsönös bocsánatkérésre ítélte a feleket. A püspököt az igazságtalan és igen terhes megsértésért, Körmöczit azért, hogy praesese ellen kikelt és kemény szókkal illette. A kölcsönös bocánatkérés egy háromtagú bizottság előtt a püspöki háznál megtörtént s ezzel az ügy a püspök és Körmöczi között lezáratott.

De nem közte és a püspök fia között. 6 év múlva, 1811 okt. 7-én Lázár püspök meghalt. A consistorium — tudván, hogy a püspök magániratait az egyházi aktáktól és okmányoktól nem elkülönítve tartotta a lakásán, — még élete utolsó óráiban bizottságot nevezett ki, hogy a halál bekövetkezése után mindjárt az egyházi iratokat és okmányokat különválasszák s lepecsételjék. A bizottság vezető tagja Körmöczi volt, akit az elnöki teendők végzésével is megbíztak. Lázár Sámuel, a püspök fia, guberniumi fogalmazó, kinek lelkében éltek még apjának Körmöczivel való összetűzése emlékei, különböző kifogásokat emelt a bizottság működése ellen, akadályokat támasztott, illetlen, agressziv kijelentéseket tett, amiért a consistorium a már félév óta consistort a tagok sorából kizárta mindaddig, míg a tanácstól bocsánatot nem kér. Lázár Sámuel makacs volt, erről hallani sem akart. Ez időben volt a devalváció, mikor a pénz értéke ötödére szállott le. Atyjának adóssága volt a státusnál. Arra kérte tehát a consistoriumot, hogy atyja adósságának visszafizetését egyszerűen és nem ötszörösen elfogadni, vagy fizetését 1811 márc. 15-étől utólagosan ötszörösen kiútalni szíveskedjék. A consistorium egyik kérését sem teljesítette.

Ez olaj volt az amúgyis lángoló tűzre. Mindenféle fenyegetésekkel akart célhoz érni s mikor látta, hogy ilyen módon fáradtsága sikertelen, feljelentette az egész ügyet a guberniumhoz. A feljelentés — úgylátszik — senkit néven nem nevez, de könnyen kihámozható módon több consistor ellen szól. Éle egyenesen és félreérthetetlen módon Körmöczi ellen irányul. Körmöczinek több, mint két éven keresztül, sok keserű órát okozott ez az ügy. Különben is érzékeny kedélyét — anélkül, hogy legkevésbé is hibásnak érezte volna magát — mélyen sértette. Valósággal kínozta és gyötörte magát szégyenében.

A feljelentést nem ismerem. Tartalmáról azokból a megjegyzésekből értesülünk, amelyeket Körmöczi az egyes vádpontokra a maga igazolása végett összeállított. Az ügy végső elintézésre mégsem került a gubernium elé, hanem az 1815. évi juliusi zsinati főtanácson elintéztetett. Csak úgy mellékesen legyen megjegyezve, ugyanez a zsinat Lázár Sámuelt, aki most már guberniumi titkár volt, kollégiumi felügyelő-gondnoknak választotta.

Ennek a kellemetlen ügynek részletes ismerete betekintést enged azoknak a lelkébe, akik akkor egyházunk élén állottak s ügyeit igazgatták, azokba a pártoskodásokba, amelyek az egyházi közélet színfalai mögött a dolgokat mozgatták és abba a szellembe, amelyet a tanárok a maguk részéről ápoltak s az ifjúság lelkébe csepegtettek. És kétségtelenül mutatja, hogy a felvilágosodás eszmeáramlata már nemcsak a tanárok, hanem a tanulók lelkébe is behatolt.

Mik voltak Lázár vádjai?

Az egyik az volt, hogy Körmöczi a *Systéme de la Nature* egy fordított példányát a diákok kezébe adta, akik közül egyik confuzioba jött. Néhai atyja észrevette s a könyvet confiskálta.

E vád megértésére tudnunk kell, hogy a Systéme de la Nature a felvilágosodás legszélsőbb balszárnyának terméke, amint Körmöczi mondja, az atheusok elterjedt breviáriuma. Szerzője Holbach báró, német nevű, de Párisban él. Diderot az enciklopédisták szellemi, ő az ők nevelő atyja. A könyv 1770-ben jelent meg. Tagadja az isten, lélek, halhatatlanság hitét. A legdurvább és legkövetkezetesebb materializmust hirdeti. Amit a pszichologusok szeretetnek és gyűlöletnek neveznek, az nem egyéb, mint a fizikusok vonzó és taszító ereje. Ennek a könyvnek az olvasása semmi esetre sem alkalmas arra, hogy az ífjú teológusokban a vallásosság érzelmét

felkeltse és erősítse. Nem csoda, ha a diákság körében való forgása megijesztette a consistorokat.

A dolog azonban Körmöczi előadása szerint nem így, hanem következőleg történt. Igazgatósága alatt ez a könyv magyarra fordítva cirkulálni kezdett a diákok között. A néhai püspök e könyv fordításáról, circulatiójáról és confiskálásáról, szóval az egész dolog folytáról egy betűt sem tudott. Hanem Körmöczi vette észre, ő investigálta és confiskálta s akiknél talált, kemény dorgálás után reversalist (1805 jun. 15.) adatott, amit észrevételeihez mellékel is. A dolgot a diákok kérésére titokban tartotta s másfél év mulva a püspöknek s más két consistornak jelentette. Erről maguk az ifjak is bizonyságot tehetnek, mert még élnek. Igazságtalanság és példátlan ráfogás az, amit Lázár művel, mert éppen ő nyomta és fojtotta el a veszedelmet s most ellene fegyver gyanánt használják fel.

A másik vád ez: Körmöczi azt tanítja, hogy Mózes könyvében több régi mese van; nevezetesen két Jehova és Elohim nevezetű poétai költemények maradványaiból, részint más történetekből szedegettettek össze s csak Mózes bírói és törvényhozói hatalmánál fogva lettek a közönséges hitnek tárgyaivá.

Ma, mikor a Mózes könyvének keletkezési történetét a bibliai tudomány már jól ismeri, csak mosolyt kelt ez a vádaskodás. Akkor azonban súlyos vádként hangozhatott el. De Körmöczi könynyen megfelelhetett erre a vádra. Hiszen ő Göttingában annak az *Eichhorn*-nak volt tanítványa, aki először hirdette és tanította, hogy a biblia könyveit is úgy kell tekinteni, mint más irodalomtörténeti terméket s ókori és keleti régiségtani ismeretek alapján kell azokat értékelni és megitélni. Ám a tudománynak ez a legutolsó álláspontja ismeretlen volt Lázár s a consistorok legtöbbje előtt.

Körmöczi közli latin nyelvű előadásából az erre vonatkozó részt s megállapítja, hogy itt régi mesékről, poétai költeményekről, közönséges hit tárgyairól nincs szó. Tehát Lázár lelkiismeretlenül travesztál. A közölt szövegről pedig azt mondja, hogy ma már bármely valláson levő teológusok, exegeták és filozófusok így tanítják, hogy t. i. Mózes összegyűjtötte a régi dalokat, szóhagyományokat, bizonyos rendszerbe öntötte, a saját kora eseményeit is hozzá csatolta s birói és törvényhozói tekintélyével fenntartotta. Ezt tanította ő is, még pedig nem éretlen eszű ggyermekeknek, hanem a feladónál, ha így gondolkodik, sokkal érettebb eszű 4—5 esztendős tógás diák tanítványainak. Aztán hivatkozik arra, hogy

addig nem adta ki leírásra előadásait, mig meg nem győződött, hogy nemcsak Eichhorn előadásai minden akadály nélkül megjelentek, hanem Szabó János erdélyi római katholikus pap *A természet és a szentírás szava* c. könyve, melyben főbb tételei szóról szóra megvannak, Mártonfi püspök imprimáturjával meg nem jelent.

A harmadik vád, rokon a másodikkal, az, hogy hosszú kritikát írt annak bizonyítására, hogy a Mózes írásait históriának teljességgel nem lehet tartani, hanem toldott-foldott poétai munkának. Körmöczi erre azt feleli: itt a vád álnoksága abban áll, hogy amit ő s minden más keresztény kritikus is, a teremtésről írt könyv 11 első részéről mondott, azt kiterjeszti Mózes minden írására. Itt rossz szívén kivül tudatlansága is kiderül Lázárnak, aki nem tudja — mondja Körmöczi —, hogy minden nemzet csecsemőkori nyelve a költői, nem a prózai nyelv. „Hogy lehet az eredeti poétika-nyelvet, mely olyan együgyü, igaz és sincera, amilyen ártatlan a lélek és érzés, amely azokban szól, azzal a poétika-nyelvvel, mely a mesék országában élők tulajdona, egybezavarni s minthogy ennek operátumai költemények, ezen tulajdonságot amannak is tulajdonítani s ennélfogva azt, amivel legtöbbet nyert a Genesis fidedignitása, éppen megfordítva elfacsart értelemben toldott-foldott poétai munkának nevezni?"

A hosszú kritikára neki, mint fizikát tanító professzornak semmi szüksége nem volt; de mint rector, segíteni akart a régi prédikálásnak azon módján, mely a prédikációkat „mindenféle fabulákkal, poétai költeményekkel és istenhez nem illő kitételekkel" szokta megrakni. A prédikálásban erkölcsi útat kivánt mutatni, a költői fictiókat kimustrálni s az istenről anthropomorf módon mondottakat helyesen és tisztán megértetni. A teremtésről csak annyit mondott, hogy a hat nap alatt való teremtés betűszerinti értelemben „istenhez méltatlan (deo est indigna). A föld eredetéről csak annyit, amennyit Mózes: In principio creavit deus coelum et terram. Több egy szó sincs s ezzel minden controvers kérdést kettévágott, ami a föld örökkévaló voltáról tétethetik.

Lázár azt is vádképen hozza fel ellene, hogy azt tanítja, hogy Ezsaiásnál (III. 12.) az angyalok esete „vagyis az égből lehányattatásuk valósággal nem egyéb, mint a csillagok lemenetele és a nap feljöttének lefestése és angyalok és ördögök név alatt csak csillagokat kell érteni". Körmöczi előadásaiból hosszú részleteket idéz annak bizonyítására, hogy Lázár az ő írásait félremagyarázza.

Ő t. i. csak előadja azokat a felfogásokat, melyeket a tudomány e hely magyarázatára megállapított, de elég világosan megmondja, hogy az előadott dolgokat magáévá nem teszi.

A következő vádja Lázárnak: Körmöczi azt tanítja, hogy az unitárius vallásban a Krisztus Jézusról való confessio religiónknak csak olyan külső ágazata, mely a dézsi complanatio által tétetett be a hit cikkelyei közé, de valósággal oda nem tartozik s ennélfogva, noha politikából taníttatik, de egy okos unitárius ember is azt nem hiszi.

Körmöczi erre ezeket adja elé: egy consistorium alkalmával beszélgettek Lázár püspök és ő. Beszélgetés közben a püspök azt mondotta: csak annak az egynek örvend, hogy unitárius ember, mert a többi vallások közül mindenikben van valami contra rationem, de az unitárius vallásban semmi sincs. Erre Körmöczi így felelt: a mi vallásunk se jöhet tökéletes exceptioba, mert amint a többi vallásbelieknek effélét szemükre vetünk, úgy azok is vethetnek nekünk, például azt, hogy „mi az úr Jézus örök istenségéről különbözünk vélekedésünkben, mégis istentisztelettel imádjuk. Ebből vagyon, hogy az úr Jézusról való hit cikkelyei közül az imádtatás Dávid Ferenc és mások által is disputatio alá vétetett, de a dézsi complanatio alkalmatosságával büntetés terhe alatt disputatio alá se jöhető hit cikkelyévé határoztatott“. Ezek az ő szavai, a püspök sem tett semmi reflexiót rá, de az ötödik tanári szék tárgyalása alkalmával vallástalansága bizonyítása végett előhozta, hogy „én a Jézus imádtatását contra rationem levőnek tartom“. De a vád — amint említettük — kölcsönös bocsánatkérés által elintéztetett. Körmöczi még hozzá teszi: a néhai püspöktől is „nagy gyengeség volt“ magánbeszélgetés tárgyát erőszakosan fegyverül használni, de még nagyobb gyengeség fiánál effélékkel zavart csinálni és a guberniumhoz beküldött „mocskos feladásaival“ consistoriumunkat terrorizálni.

Utoljára hagytuk a leglényegesebb és legsúlyosabb vádat, amely Körmöczit vallástalansággal, illetőleg két vallásossággal vádolja. A vád így szól: Körmöczi azt tanítja, hogy minden okos embernek két religiójának kell lenni: egyik, melyet hiszen, a másik, melyet vall. Ezt minősíti Lázár, a püspök és később fia vallástalanságoknak.

Körmöczi előadja, hogy Lázár püspök az ötödik tanári szék tárgyalása alkalmával „szavai erőszakos és balrafacsart értelme sze-

rint vallástalannak nevezte s fenyegetni kezdte, mert ellene mert mondani s más véleményen mert lenni". De ez az ügy akkor elintéztetett s most nem is kellene hozzászólnia. De, minthogy egész más kitételekkel ferdíti el s toldja meg, annak valósága ellen solemniter protestál s a következőkben világítja meg.

Egy főtanács alkalmával ebéd utáni beszélgetés közben előkerült a lengyel unitáriusok üldözése és vallásukhoz való ragaszkodása. Egy Koncz nevű öreg pap kérdezte tőle véleményét, vajjon volnának-e ma is olyan erős hitűek. Ő azt felelte: Nem igen hiszem, hogy sokan találkoznának a mai világban olyanok, mert egy okos embernek külömbséget kell tennie a religio külsője és belsője, vagyis a status és a szív religiója között. Erre Lázár püspök közbeszólt: Eszerint tiszteletes uramnak két vallása volna, egy, amelyet hiszen, más, amelyet vall szájával. Körmöczi erre így felelt: nem, mert a vallás köntöse nem maga a vallás.

E kérdést kissé bővebben kell megvilágítani, mert az unitárius közvéleményben olyan magyarázat van elterjedve, mintha ez csupán és kizárólag azt jelentené, hogy hitelődeink a sok üldöztetés miatt való félelmükben nem merték azt vallani, amit hittek. Ez a felfogás hibás. Ennek a véleménynek elterjedéséhez hozzájárult Szabó Sámuel tordai rector, aki e per lefolyása után három esztendővel az Erdélyben útazó s őt meglátogató Kazinczynak, aki addig élő unitáriust még nem látott, hitelveinkre vonatkozó kérdéseire azt válaszolta, hogy az unitáriusok nem azt hiszik, amit vallanak. S mikor Kazinczy erre kérdőjellé válik, Szabó azt a magyarázatot adja, hogy ez bizony gazság, de Mária Terézia és József alatt másképen nem tudták volna megmenteni még életüket sem.

Körmöczi felfogásának alapjai nem ilyen accidentalisak, hanem elviek és a felvilágosodás racionálizmusának zsákutcáján túl és felül mutatók. Nézeteit egy nehány nyomtatott beszédjéből s egy kéziratban maradt tanulmányából ismerjük. *„Nagy és valósággal esmérhető külömbség vagyon a status vagy eklesia religioja és a belső religio vagy a szív religioja között"*. De ezt a tényt gyakran elfelejtik. Az eklézsia vallása egy bizonyos külső formával bír és bírnia is kell, mert ez a vallás publicitas és commune quid, az állami igazgatás oltalma alatt van. Ezt tanítják, oltalmazzák, ostromolják, így vagy amúgy öltöztetik, organizálják. Egyéb és ennél fontosabb dolog *a belső vallás, a szív vallása*, amelyet érezni és gyakorolni kell. Itt mindenkinek csak magával van baja, a maga szive szükségeivel.

Itt a bevett formulárék, discriminans dogmák, polgári praescriptumok és Anstaltok által nincs semmi meghatározva. Itt mindenki a maga lelkéért maga tartozik gondoskodni, csak magának számot adni. Itt *a dolog az érzést illeti.*

A status vallása nem egy a szív vallásával. Az köntös, nem maga a dolog. A tanítás módja nem maga a tudomány. A vallási változások csak a külsőt illetik. „A szív vallása az effélékben ritkán és kevés részt veszen". „Tehát a vallás felett való veszekedéseket, ez vagy amaz tanítási módja ellen tett ellenvetéseket ne tekintsd úgy, mint a belső vallást illetőket". A külső vallás hiányai felfedőit ne nevezd a keresztyénység ellenségeinek".

Aztán külömbség van a *szív vallása* és a *fej vallása* (cognitiones) között. Gyakran megesik, hogy igazabb és jobb vallás van a szívben, mint amilyen világos a cognitio arról. Megeshetik, hogy valaki felelni sem tud arra, hogy mit hiszen. Az ilyennek csak értelme hibáz, nem a szive. A szív vallása „azonnak" marad, akár ismeri a fő, akár nem. *Ne cseréld fel a vallást a vallásról való cognitioval.* Sokban egy csepp vallás sincs, hanem csak tudják a vallást. *„A vallás a szív indigentiája (szüksége) és nem az értelem tárgya".*

Veszik-e észre, mélyen tisztelt hallgatóim, hogy mit mondott ki Körmöczi ezzel a mondattal: a vallás a szív szükséglete, nem az értelem tárgya? A vallási felvilágosodás racionálizmusának alaptétele: mindent a ráció, a józan ész ítélőszéke elé vinni és semmit el nem fogadni, amit az nem igazol. Ámde ezzel a merev tétellel áthághatatlan akadályok állanak szemben. Hogyan igazolja a ráció az isten létét, a csudákat, az isteni kijelentést? A felvilágosodás harcosai, a természetes vallás hívői úgy akartak ezen segíteni, hogy előírták, hogy milyennek nem szabad lenni a kijelentésnek és milyennek kell lennie, hogy ne ütközzék a rációval, szóval nem mervén a kijelentéssel egyenesen szembeszállni, a ráció normáit szabták rá. Kant a tiszta ész világánál nem tudta meglátni az isten lényét és nem tudta megmagyarázni a csudákat. Zsákutcába jútott a racionálizmus, melyből nem látott kivezető útat semmi irányban.

És most megjelenik a 19. század nagy vallási reformátora, Schleiermacher, aki új korszakot kezd a teologiai tudomány történetében. Látta a racionálizmus és supranaturálizmus kiegyenlíthetetlen ellentétét és szellemi erejével olyan új indítást adott a teologiai tudománynak, amely még ma is középpontjában áll a legkü-

lönbözőbb irányoknak. Mint minden teremtő szellemnél, nála is az ellentétek egy magasabb összefoglalás szinthézisében olvadnak fel: a minden vallásnál elkerülhetetlen misztika egyesül nála az ész legmélyebb és legélesebb reflexióival. Belső „vallásosság volt az az anyaméh", melynek szent sötétjében nőtt az ő gyermeki és ifjúi élete: a családi ház mélységes hite és vallásossága. Ehez járult elmélkedésre hajló lelkének mély tudománya és nemes műveltsége.

Hallgassuk meg, mit tanít ő a vallás lényegéről. Látni fogjuk, hogy Körmöczi tőle tanulta felfogását. Jó iskolába járt, amely kivezette őt a régi racionálizmus zsákutcájából. Schleiermacher szerint a vallás sohasem jelenik meg tisztán. *Külső alakját* valami egyéb is meghatározza. Körmöczi itt a *vallás köntöséről* beszél, amely nem maga a vallás. Tudás a vallásról, nem maga a vallás. *A vallás sajátos területe teljesen és kizárólag az érzelem,* tanítja Schleiermacher, melynek semmi köze a tudáshoz.

A vallás a szív szükséglete és nem az értelem tárgya, mondja Körmöczi. A fogalmak, az alapelvek, a hitrendszer? Csak kívülről eltanult üres szók, becsempészett gyermekek, *más* lelkek szüleményei, melyeket a kiszáradt lelkek, saját gyöngeségüket titkon érezvén, adoptáltak. Ezekből a másodkézből vett, kihült, megromlott termékekből szerkeszthetnének vallást? Belülről és eredeti sajátos alakban kell fakadniok a vallásos érzelmeknek, tehát *saját* érzelmeknek kell lenniök, nem *mások* érzelmei leírásának. A vallás semmitől sem áll távolabb, mint fogalmak rendszerétől, bármiféle kényszertől és megkötöttségtől. Érzelmek *rendszere!* Lehet-e ennél furcsább valamit gondolni? A vallás nem tud semmit levezetésekről és kapcsolatokról. Benne minden közvetlen és magában igaz, magától áll és független minden mástól. Veszekedni, pártoskodni csak fogalmi meghatározások felett lehet, melyeknek semmi köze a valláshoz. A vallás értéke felől kizárólag és teljességgel az a mód dönt, hogy hogyan van jelen az isten az emberben, az érzelemben, nem pedig az, hogy *fogalmak által, mindig hiányosan, hogy fejezi ki.* Az a felfogás, hogy van a világon kívüli és mögötti egyetlen lény, nem lényege a vallásnak, hanem csak egy ritkán tiszta, de mindig elégtelen módja a kifejezésnek. Aki ilyen fogalmat alkot, az hihet istenben, anélkül, hogy vallásos lenne.

Körmöczi is azt hirdeti, hogy a vallás felett való veszekedéseket ne tekintsd a belső vallást illetőknek. Belső vallás nála a szív, az érzelem vallása. Ő is azt hirdeti, hogy más a szív és más a fej

vallása és megeshetik, hogy jobb és igazabb vallás van a szívben, mint a fejben. Schleiermacher szerint is tudás a vallásról nem maga a vallás és ez a tudás, mint az érzelem leírása, nem azonos magával az érzelemmel. Itt nem a vallás hiányzik, csak a tudás róla.

Ime Körmöczi congeniális szelleme ösztönösen találta meg a mestert, kinek szelleme kivezette őt a racionalizmus és supranaturalizmus kibékíthetetlen ellentéte közül; azt a mestert, aki fiatal korában megrendült lélekkel írja egy megrázó levelében atyjának, hogy nem tud hinni Krisztus istenségében, mert természetének alaptörvénye, hogy meg kell vizsgálnia és ismernie, hogy mit tartson igaznak. Schleiermacher tanítása az, hogy a vallás nem tudás, nem cselekvés, nem tan, nem morál, hanem e kettőt megelőző, eredeti forrása az érzelem. Ha ez igaz, abból természetesen következik, hogy sem a hagyományos egyházi, sem a filózófiai tan nem esik össze a vallással s nem határozza meg az ember belső vallásosságának mértékét. Ebből meg az következik, hogy más a hit és más a hittan, más a vallás és más a teológia, más az élet és más a tan, más a vallás magja és más a dogma héja.

A hitnek (fides) és vallásnak (confessio) ez a megkülömböztetése Körmöczi, vagy mondjuk inkább Schleiermacher óta az unitárius gondolatrendszernek szögletköve lett. Ferencz József nagy püspökünk hittanának első fejezetében olvassuk: „Nyilvánvaló a vallásos hit (fides) és a hitvallás (confessio) közötti külömbség. A vallásos hit az emberiség belső, lelki állapota, mely szerint minden érzése és gondolata Istenre irányul. A hitvallás pedig ennek a vallásos hitnek csak szakadozott s nagyon is halvány és hiányos külső kifejezése". Ma a vallásnak és hitnek ezen a kettősségén senki meg nem botránkozik, sőt mindenki a dolog természetéből folyó szükségszerűségnek tartja. Nyilvánvaló tehát, hogy nem volt igaza Szabó Sámuel rektornak, mikor Kazinczynak azt a magyarázatot tartotta az unitárius hit és vallás kettőségének okáról. S azoknak sincs, akik azt a magyarázatot elfogadják s történelmi igazságként tovább hirdetik.

Az elmondottak után nem lenne nehéz felelni arra a kérdésre, hogy vajjon a mai közvélemény melyiköket állítaná a vádlottak padjára, Körmöczit-e, vagy Lázár püspököt és a fiát? Utóbbiakat azért, hogy külső, esetleges és sok vonatkozásában anyagi okok és ürügyek alatt vallástalansággal vádolták egyházunk egyik legvallásosabb lelkű püspökét. *Dr. Gál Kelemen.*

Szociális lelkiismeret.

Mit bánom a vihart, ha van iránytüm, mit bánom az eseményeket, ha nyugodt a lelkiismeretem.
Victor Hugó.

Mi a lelkiismeret?

Mindnyájan tudjuk: emberi mivoltunk legfőbb értéke. Tompa ösztön vagy világos öntudat, mely jóra biztat és rossztól óv; — kérdőre von, korhol, furdal, vagy boldog megnyugvással jutalmaz. Igazságos biró, ki, ha rászolgáltunk, irgalmatlanul vádol, lesujt és elitél, akkor is, ha a világ feltekint reánk, viszont, ha megérdemeljük, feloldoz, emel, diesfénnyel övez, akkor is, ha mindenki követ dob felénk, csodás hatalom, mindenható erő, bennünk lakó Isten szava.

És mi a szociális lelkiismeret?

Az ember szociális lény. Történelme nem egyéb, mint társas együttélése fejlődésének elmondása. A társas eggyüttélés logikája mindenkor megköveteli, hogy az egyén saját érdekét vesse alá a közösség érdekének.

Minden emberi élet értelme a szolgálat, de évezredek kellett, hogy elteljenek, míg a barlanglakóban szunyadó ösztönös érzés a ma emberének tisztult erkölcsi eszményévé emelkedett.

Az a szolgálat, mely a *mai* ember életének értelmét adja, a *szociális* lelkiismeret iránytüje után igazodik. E szociális lelkiismeret azon *személyes felelősség öntudata*, mely minden egyes embert a közösséggel szemben eltölt s melynek mindennapi megnyilatkozása a közvélemény. Mentől magasabb fokon áll egy közösség kultúrája, annál emelkedettebb szintü a közvéleménye.

*

Néhány nap előtt késő esti órában jártam az uccán egy nyugatról jött barátommal. Egyik sarkon rongyos gyermekek még javában gomboztak. Ismerösöm megütődve nézte. Esni kezdett, a nedves aszfalton mezitlábas cigányleányka jött felénk, vézna kezeeskéjét kérőleg kinyujtva. Barátom összerázkodott: „Nálunk effélét már nem lehet látni!“ és elmondta, hogy milyen tökéletes társadalomvédő és népgondozó inté-

ményeket létesített a háboru utáni Bécs szociális lelkiismerete. Ott ma már nincsen uccán kolduló gyermek.

Olvastam szakember beszámolóját több nyugati országban tett tanulmányútjáról. Elismeréssel ír Ausztria és Belgium tervszerüleg létesített népgondozásáról, de még ezzel szemben is civilizáltabbnak tartja az angliai viszonyokat. A törvények ott kevésbé modernek, de magasabb fokon áll az egyén személyes felelősségének a foka a közösséggel szemben, tehát a szociális lelkiismereten nyugvó **közvélemény**.

Finnország és a Skandináv államok e téren vetekednek Angliával. Németország népjóléti intézményei már háboru előtt nagyon magas fokon állottak s az utolsó években még annyira fejlődtek, hogy voltak, kiknek véleménye szerint az állami és társadalmi gondviselés szinte elkényezteti az embereket, persze a jelenlegi viszonyok, ott inkább, mint bárhol próbára teszik minden egyes honpolgár szociális lelkiismeretét. De állják a próbát, amint azt a Gustav Adolf egylet idei Osnabrückben tartott évi közgyülésének elszámolása mutatja. Dacára a sulyos gazdasági válságnak, az elmult egyleti évben 2,160.000 márkát adtak össze a hivek egyháztársadalmi célokra, 100.000 márkával többet, mint az ezelőtti esztendőben s e mellett 400.000 márka gyült a közelgő 100 éves évforduló alapitványára.

Tavaly november 19—22. napjain a washingtoni fehér házban történelmi fontosságu konferenciára gyültek össze a Unió minden államának kiküldöttei. Tanácskozásuk tárgya: A gyermek egészsége és védelme volt. 1200 tagú központi bizottság tanulmányozta e kérdést, gyűjtötte az adatokat és dr. Wilbur belügyi államtitkár, a bizottság lelkes vezetője, mintegy 5000 fönyi hallgatóság előtt tartotta meg beszámolóját, melyet a „Christian Register“ amerikai hitrokonaink kitünő lapja, — teljes egészében leközöl. Beszédének lényege a következő:

Közös cél gyüjtött össze. Az amerikai gyermeket testileg, szellemileg és erkölcsileg képesebbé óhajtjuk tenni a holnap felelősségének vállalására, mint amilyenek mi voltunk a ma feladataival szemben.

Legyenek gyermekeink egészséges testben, ép lélekkel biró, szilárd jellemü emberek, kik indulataikat értelemmel

fékezve, erkölcsi akarattal választják útjukat és bátran szembe néznek az élet minden viszontagságával. Nem lehet minden gyermekből egy lángelme, de minden anyának természetes és jogos óhaja, hogy szülöttei derék, jóravaló honpolgárokká váljanak.

Az elmult évtizedek alatt mind inkább lelkiismereti kérdéssé vált a gyermekkor védelme. A gyermekgondozás ezen első intuitiv fázisa: *jótékonyság* volt, ebből fejlődött ki azon *komoly szociális munka*, mely népjóléti intézmények egész sorát eredményezte, míg ma az államháztartás egyik legfőbb pillére a *helyes szociálpolitika.* Az egyes szülők felelőssége ma áthárul mindnyájunkra, minden gyermek a mi gyermekünk.

A mai gazdaságilag és társadalmilag bonyolult életben egyetlen szülő sem képes saját maga gyermeke számára mindazt nyujtani, amire fejlődéséhez feltétlenül szüksége van. Ma szülők és közösség eggyüttes gondját képezi a következő generáció felnevelése. Ezekből a mai gyermekekből kerülnek ki jövendőnk vezető egyéniségei, de ezek lehetnek társadalmi rendünk lerombolói is. A holnap társadalmának minden tagja ott ül ma még az iskolapadban s a mi legfőbb: ott ülnek a jövő anyái és apái is.

Ilyen hangnemben számolt be a bölcs szociális vezető az Unió 40 millió számbavett gyermekéről. Minden szava, valamint az egész konferencia összehivása a szociális lelkiismeret leggyönyörübb megnyilvánulása volt.

Olvasva róla, mintegy felébred bennünk a vágy, vajha egyházunk szükebb keretei között így számbavehetnők mi is a mi gyermekeinket! Nem lenne túlnehéz feladat, hiszen nem vagyunk olyan sokan, csak szociális lelkiismeretünk kellene, hogy vezéreljen.

Régi módi karitátiv munkát egyes ember is végezhet, de népjóléti intézményeket megteremtő szociális tevékenységet, csak jól megszervezett közösségek tudnak létrehozni.

A szociális lelkiismeret gyakorlati megnyilvánulása a szervezkedés, melyre minden közösségnek feltétlenül szüksége van, ha céltudatosan produktiv munkára törekszik.

A mai gazdasági krizis közepette nagyon nehéz feladat, úgy a szervezkedés, mint a feltétlenül szükséges anyagi esz-

közök előteremtése, de éppen a mai sulyos gazdasági helyzet, mely mindnyájunkat egyenlően érint, kell, hogy felébressze bennünk a szociális lelkiismeret szavát. Ha valamikor, úgy ma kell segítenünk egymáson, ma nemcsak a gyermekek védelmére kell összefognunk, ma istápolnunk kell a keresetképtelen betegeken és aggokon kivül még a munkanélkülieket is. Ez a társadalommentő munka nagyrészben a nők feladata, melynek azonban csak jól megszerveződve tudnak eleget tenni. Napközi otthonok, ingyenrendelő, jogi, családi, pályaválasztási tanácsadó és munkaközvetitő irodák, népkonyhák és aggmenházak létesítése egytől-egyig e munkakörbe tartoznak és sajnos, eddigelé még nincs annyi ilyen intézményünk, mint amenyire szükségünk lenne. Mintaszerü szociális intézmény Kolozsvárt a katholikusok Szent Erzsébet aggmenháza, mely még az Árpádházi királyok idejéből való, s melynek még régi időből unitárius alapítványai is vannak; a református nőknek, miután országosan jól megszerveződtek, egyik első gondja volt elaggott nőiknek otthont létesíeni. nekünk unitáriusoknak is ez lenne egyik legsürgősebb tennivalónk.

A romániai Magyar Nők Központi Titkársága 6 évi működése alatt igyekezett mind jobban megszervezkedve, a nő és gyermek védelmét szolgálni és az unitárius nők, úgy a kolozsvári, mint a 42 vidéki nőszövetség tagjai, mindig szociális lelkiismeretükről bizonyságot téve állottak a nemes ügy szolgálatában. Midőn 5 év előtt az első gyermeknyaraltatási akció megindult. a legelső jelentkező család, ki gyermeket vendégül hivott, *unitárius* volt és mult nyáron, midőn a Központi Titkárság már tavaly létesített berectelki gyermeküdülőtelepének jobb felszerelése ügyében közzétette a felhivást adakozásra, összesen 17 egylet küldött adományt, ebből *9 vidéki unitárius nőszövetség* volt!

Hála Istennek büszkék lehetünk az asszonyainkra és joggal reméljük, hogy mentől jobban megszerveződnek, annál inkább vállalni tudják a reájuk háruló nagy feladatokat.

Hisszük, hogy el fog jönni az idő, midőn mi is számba tudjuk venni minden gyermekünket és úgy tudjuk nevelni őket, hogy testileg, szellemileg és erkölcsileg nálunknál képesebbek legyenek a holnap felelősségének vállalására, boldogabb jövendőnk munkálására. *K. E. E.*

Az egyházi kódexek és maradandóságuk.[1]

A római katolikus egyház joga már *évszázadok* óta nem kodifikált jog. A trienti zsinat (1545—1563.) után 1592-ben már összeállítva volt egy hivatalos gyüjtemény, de pápai megerősítést nem nyert az 1598-beli átdolgozott alakjában sem. Ettől az időtől 1918. V. 19-ik napjáig tartott a hivatalos kodifikációra irányult törekvés.

Az egyház azonban a törvénygyüjteményeket nem nélkülözhette a gyakorlati használatban. Ezt a közszükségletet, a kielégítésre váró hiányérzetet a magángyüjtemények pótolták. A nagy és vagyonos katolikus egyházban ez igen egyszerű megoldás volt, mert a tudósoknak nagyszáma mindig rendelkezésre állott, ha volt aki financirozza. És financirozó mindig volt bőven, hol a magánosok személyében, hol hivatalos részről. Helyi vonatkozásban is Boehkor Mihály 41 ív terjedelmű munkája — habár a szerző sajátja és magánmunkája — hivatalos pénzen nyomult.

Luxemburgban egy ismeretlen 19 kötetbe szedte össze 1730-ban a Bullákat s ennek is akadt kiadója.

Ebben találhatjuk a magyarázatát, hogy a magánkodifikálás és gazdag jogirodalom hosszu századokon át mellőzhetővé tették a hivatalos kodifikálást.

Az 1869. évi vatikáni zsinat azonban nyomatékosan hangoztatta ily kedvező körülmények között is a hivatalos kodifikálást, amire az adott alapot, hogy az egyházjog évszázadokon keresztül lassan átalakult s ezt önálló rendszerbe szedni már csak a törvényhozónak állott módjában.

---

[1] Mivel egyházunkban inkább és inkább erősödik a mozgalom, hogy alkotmány törvényünket revideáljuk s összes törvényeinket egybehangzásba hozzuk és a kodifikáló bizottságot is érdemlegesen foglalkoztassuk: idő- és célszerünek tartjuk e cikket közreadni.

A magánkodifikátorok meg kellett, hogy elégedjenek azzal, hogy az újabb és újabb anyagot időről-időre az ismert magánrendszerekbe osztották be.

De viszont e magánkodifikációs rendszereknek meg volt az a nagy előnye, hogy a hivatalos kodifikáció anyagbeosztását előkészítette és megkönnyítette.[2]

Itt csak azt emelem ki, hogy a hivatalos kodifikáció 1904. III. 19-én rendeltetett el és a pápa az 1916. XII. 4-én tartott titkos Consistoriumban jelentette be, hogy a nagy munka elkészült.

E munkálat vezetője Gaspari biboros volt, aki ezáltal halhatatlanná lett. Az ő vezetése mellett megalakult bizottság 16 biborosból állott. Ez a bizottság 1904. III. 25-én 17, később további 25 (összesen 42) konsultort választott *jogi és teológiai* szakemberekből.

Az 1913. évben a *bibornok-tagok száma 14,* a szerkesztőbizottsági tagok száma 50 volt.

Ilyen óriási munkaerő dolgozott a 2414 Canonból álló törvényen — belevive a legnagyobb gondosságot és ennyi szakemberben összehalmozva levő tudást.

De még ez sem volt elég. Már 1904. évi III. 25-ről körírat ment a világ összes püspökeihez, hogy óhajaikat és javaslataikat terjesszék a szentszék elé. Továbbá az egyes nemzetek püspökei felhatalmazást kaptak, hogy képviselőket küldjenek Rómába, hogy részt vegyenek a szerkesztőbizottság munkájában. Ezek voltak: a collaboratorok.

Végül a katolikus egyetemek egyházjogtanárait is bevonták a munkába.

Ime! ily részletes módozatok keresztülvitelét követelte egy kódex: a világ ezidőszerinti legnagyobb szervezete részére készült Kódex megteremtése: Roma locuta est!

Nem kivánok ez alkalommal a kódex jelentőségével, világos rendszerével és szabatosságával s minden más kiváló tulajdonságaival foglalkozni, de hisz önmagától értetődő, hogy ily sok kiváló egyéniség kerek 12 év alatt csak jót, kiválót alkothatott. De nem tökéletest.

---

[2] Sőt X. Pius is az egyes törvényeket oly rendszerrel bocsátotta ki, hogy azok a kodexnek próbaképen kibocsátott részeként tekinthetők. Volt tervszerűség a munkájában.

A tökéletesség a törvény további építhetésének, fejleszthetésének a korlátja volna. Már pedig a haladó élettől a törvény elmarad, ha nem tökéletesbíthető, a viszonyoknak megfelelően novellaris intézkedésekkel ki nem egészíthető.[3] Még a szent-könyvek se zárt-egészek. Zárttá csak akkor lesznek, amikor új, korszakos vallásújítások egyes szentkönyveket változhatatlanokká tesznek.

Az új kodex két feladatot oldott meg: a régi egyházjog anyagát incorporálva kodexbe: új rendszerbe öntötte és a mai szellemnek megfelelően meg is reformálta. Ez áll úgy az alaki, mint az anyagi jogra!

A szövegezés rendszere szerint: nincsenek történetbölcseleti, jogi, vagy teológiai bevezetések és megokolások, stílusvirágok, hanem egyszerű, világos kánonokba szorított stilusvirágok, hanem egyszerű, világos kánonokba szorított szövegezés az egész.

Sőt arról is történt gondoskodás, hogy a jövőben hozandó törvényeket is a *kodex* kánonjainak mintájára kell megszövegezni. És én ezt látom igen értékes, fontos és egészen újszerű irányzatnak. A törvénykönyvek gyors elavulását két körülmény szokta okozni: a magánértelmezések áradata és a kellő szükség nélküli újabb törvények halmozata.

Az értelmezés szempontjából XV. Benedek 1917. IX. 15-én „Cum juris canonici" kezdetű motu proprio-jával a trienti törvények értelmezésére létesített kongregációhoz hasonló *biboros bizottságot* állított fel. Ennek a kizárólagos joga a kodexet hitelesen magyarázni.[4]

Ez a bizottság teljes ülésében kimondotta, hogy csak az ordináriusok, a rendi és kongregációi főelöljárók által előterjesztett dubiumok (vitás kérdések) oldandók meg, ellenben a magánszemélyek előterjesztései nem.

Intézkedik a pápai motu proprio aziránt is, hogy a *ko-*

[3] Az 1917. V. 27-én kelt bullával 1918. V. 19-én életbe léptetett e remek kodex már életbeléptetésekor egy új törvénnyel volt pótolva. A bulla után következik a hitvallás. Ezt követőleg következnek a régi jogokból épségben tartott s a kodexet kiegészítő részek. (1537., 1571., 1585., 1741., 1742., 1882., 1904. január 20. és 1904. XII. 25-ről.)

[4] Ez a pápát megillető törvényhozási joggal kapcsolatos hiteles magyarázat jogának az átruházása a bizottságra!

dexet módosító generale decretumokat a kongregációk csak igen fontos okból adjanak ki.

Ilyen esetben a kongregáció a tervezett generale decretumot a pápának előzetesen bemutatja, a pápai jóváhagyás esetén a decretumot a *kodex-magyarázó-bizottság* elé terjeszti, amelynek feladata ily esetben: megjelölni a kodexnek azt a kánonját, vagy mondatát, amelynek helyébe az új törvény kerül.

Ha a decretum olyan dolgot szabályoz, amelyről a kodexben nincsen szó: megjelölendő, hogy melyik kánon után illesztendő be az új szabály.

Az új kánon nem kap új sorszámot, hanem az előtte levő kánon számának alszámozásával veendő fel így: b.30. Can. 30-bis, 30-ter.

Vagyis olyan formán, mint ma is sokszor látjuk: 30/a, 30/b, 30/c. Vagy ha ezt látnók 30., 30.II., 30/III., 30/IV. stb.

Ezzel a törvény egységes rendszere évszázadokra biztosítva van, mert az egyféle törvények mindig csoportosítva maradnak és nem szóródnak szét a keletkezés ideje szerint.

Az ismertetett rendezés oly egyszerű és annyira gyakorlati, hogy további magyarázgatás egyáltalán fölösleges.[5]

Ezzel demonstrálni és beigazolni akartam annak a helyességét, hogy az utóbbi időben a mi egyházunkban is egy pár javaslat a Szervezeti Törvény meghatározott rendszeréhez igazodva készült és gyüjteményemben (I. kötet) a 175—182. §-okban behelyesítve is találjuk.

Ugyanezt a rendszert látjuk az istentiszteletekre vonatkozó II. törvénynél, a III. törvénynél stb.

Aki ezekkel a kérdésekkel szakszerűen foglalkozik, az Kolumbus-tojásának tartja ezeket a rendezéseket, mert hisz a lényeg az, hogy együvé tartozó törvényi rendelkezések egy tárgycsoportnál legyenek feltalálhatók. Ezzel azt is világossá tudom tenni, hogy törvénygyüjteményem rendszerében ezek a szempontok lebegtek előttem. Az egy tárgy-

---

[5] Gyakorlatilag a katonaságnál ez akként volt foganatosítandó, hogy az irodatisztek kötelesek voltak a használt példány vonatkozó helyére az újabb rendelkezést beragasztani. A corpus juris hungarici szerkesztője az új törvények idézésére a régi törvényekhez beragasztandó szelvényeket állított össze!

körre vonatkozó törvényeket igyekeztem csoportosítani és a főtanácsi jkv. pontjainak fölhivása mellett a törvény keletkezési idejét is adni. Nem az időbeli sorrendben, hanem a tárgyszerü csoportosításban kell keresni a lényeget. A tárgyszerű csoportosításnál lehet csevegni, hogy az I—II—III—IV—V. stb. sorszámok alá melyik *tárgykört* helyezzük el, de ez megint sokféle nézőponttól függ.[6]

A különböző államok törvényei különböző idézési szabályok szerint történnek. A régi Codex Juris Canonici idézése is bonyolult volt. Az idézések módja szigorú pontossággal volt eszközlendő. A magyar törvények kezdettől fogva a magyar faj egyenes és világos észjárásával egyező egyszerűséggel voltak idézhetők. Régebben az egyes országgyülések törvényei sorszámoztattak. Legutóbb minden évben I.-en kezdődve közöltettek. A hivatalos lapba való beiktatás sorrendje után igazodott az idézési törvénycikk. Igazán véletlenek szerint igazodott a kihirdetés. Et leges habent sua fata. A megindított rendszerező munkásságban sem a római számokon van a lényeg, hanem az egyes számok alá csoportosított anyag együvé tartózandóságán.

A kezdeményezett idézési törvénynek végre is annyi gyakorlati jelentősége lesz, hogy a felvetett kérdéssel való foglalkozás szép lassan kialakítja azt a közfelfogást, hogy az *egyházjog* anyagából csak azt lehet és szabad Törvények közé osztályozni, mely joganyag a törvényhozó testület törvényes hatáskörébe vág.

Mindazok az írott jogszabályok, amelyek akár elnézésből, akár túlhajtott buzgóságból, akár más indokolatlan nézőpontból kerültek a főtanács határozása alá, de lényegében Rendeleti jogkörben lettek volna elintézendők: a Rendeletek csoportjához osztályozandók. A törvények és rendeletek emez osztályozása után a Törvények sorrendje is megállapítható, de ez nem lényeges. Lényeges a szétszórt törvényeknek összeszedése és egy szakcsoport (tárgycsoport), körébe

[6] A Codex Juris Hungarici szigoruan az idő szerinti sorrendet tartja ma is! Az én gyüjteményes munkám rendszerénél nem ezt követtem. Nem is követhettem! Előttem más gyüjteményes munkák lebegtek, amelyek a megoldandó feladatra célirányosabbaknak látszottak.

való beosztása. Ez a lényeg — a sorszám csak forma. A szétszórt törvényeknek a már ismertetett kodex-rendszer szerint való összeszedése és beosztása volna ma a kodifikáló bizottság igazi hivatása. A kodifikáló bizottságot azonban nem elegendő csak megszervezni. Ennek a bizottságnak csak akkor lesz létjogosultsága, ha dolgozik is. Dolgozni — feldolgozni való anyag van bőven, csak feldolgozók akadjanak. A katolikus egyház nagyságához mérten a kodex munkásai is megfelelő számban voltak. A mi kicsiny egyházunknak aránylag kevés munkásra volna szüksége, de az elvégzendő munkához viszonyítottan mégis sok munkáskéz és gondolkozó fej munkája eredményezhet maradandó munkát! [7]

Dr. Tóth György.

[7] L. Friburgi Brisgoviae B. Herder MCMXVIII. évi kiadását és Sipos István kézikönyvét.

IRODALOM.

Jancsi László: A misztikus intuició. Pécs, 1931. Ez az értekezés azzal a lélektani folyamattal foglalkozik, melyet intuició néven ismerünk s melynek legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy nem ismereti, nem akarati, hanem tiszta(?) érzésélmény: intellektuális megérzés. A léleknek az az ősi egységes állapota, melyből az értelmi és akarati jelenségek fejlődnek ki, minél fogva az intuitiv gondolkodás megelőzi a dolgok diszkurziv úton való logikai megismerését.

E megismerés folyamatának több lépése van. Az első negativ természetű, mikor az egyén megszabadul a külső világ benyomásaitól azáltal, hogy figyelmét teljesen egy dologra koncentrálja. Az akarat megszűnik működni. A tudatnak nincs tartama,(?) nincs benne szemlélet, nincs intencionalitás, mert nincs meg a szemlélt és szemlélő kettőssége. Nincs benne semmi gondolati, ismereti elem.(?) Az unió állapotában a külvilágtól nem kap semmi hírt, még fájdalomérzései sincsenek. A lélekzés, vérkeringés lefokozódik, a test kihül, megmerevedik. Fiziológiai szempontból ez az eksztázis transz-állapot. Abnormitás. A tudat teljesen megszűnik. Ép ezért leirhatatlan, mivel nincs tartalma.

Ez az állapot érzelmi természetű, de az illető egész gondolkodását és akaratát rendkivüli módon befolyásolja. Különösen az értékelésnél van nagy szerepe, ami nem logikai összefüggések útján történik, hanem titokzatosan és megfejthetetlenül elrejtett tendenciák „megérzése" által. Ez az az irracionális ismerési mód, az intuició, melynek logikája nem a gondolat, hanem az érzelem ősi erején halad. A logosz és mithosz korok szerint váltja fel egymást. A rációt felváltja a romantika s viszont. Az alexandriai tudományt Plotinos, a középkor fogalmi elemzéseit Eckehart, a 19. század hideg természettudományosságát Bergson.

Mit szól ehez az ismerési módhoz a fogalom, itélet és következtetés kimért útján járó logika? A logika felelete az, hogy nincs más ismeret, csak az, melyet a logizma, itélet és szillogizmus útján szerzünk, a misztika útjai a logika itélőszéke előtt

nem tudnak helytállani. A Bergsoni intuicióra pedig a logikus felelete az, hogy nem gazdagabbá, hanem sezgényebbé teszi megismerésünket, mert abban a szemléletben a tárgytudat is hiányzik, az alany nem szembesíti magát a tárggyal. Az intuitiv megismerés kizáróan érzelmi természete mellett azt szokták felhozni, hogy a nagy felfedezések a tudattalanból váratlanul feltörő villanások és ötletek eredményei. A logikusok erre azt mondják: ez a megfigyelés helyes, de a magyarázat téves, mert az ötletek és villanások nem érzelmi, hanem értelmi mozzanatok.

Mit tartsunk a via misztika jelenségeiről? A misztikusok között vannak hisztériás nők és szentek, vad őrjöngők és szelid, jámbor remeték, logikátlan képzelődők és mély gondolkodású filozófusok. Vannak, akik merőben kételkednek ez ismerési mód értékében és a másik oldalon olyanok, akik rajonganak érte. A szerző a középúton jár. Az illuminációt nem tartja valami csodás, kivételes felsőbb kegyelmi ténykedésnek, hanem egészen természetes, bár nem mindennapi élménynek, melynek lényege: m e g é r z é s, legjellemzőbb vonása: bizonyos nyugalmi állapot, kisérő jelensége pedig az, hogy a felébredt lélek az illumináció által nagy és értékes ismeretre tett szert, amilyent az analitikus ismerési módszer nem adhat. A misztika nagy erőssége, hogy misztikus érzelmesség és metafizikai spekuláció nem zárják ki egymást. A misztika nem gondoltfolyamatok felkutatására szolgál, hanem csak érzelmi úton való elmélyitésükre.

Kétségtelen, hogy ma is némi érdeklődés mutatkozik a misztika iránt. Nem tudjuk, hogy ezt Brentanoval a kifáradás, ernyedés és a filozófia hanyatlása előjelének tekintsük-e? Az ember belefáradott volna az ész kategoriáival való sikertelen és célhoz nem vezető bajlódásba? S most a hit, a misztika karjaiba veti magát? Vajjon sötétbe való ugrás ez, vagy átmenet és új korszak közeledésének a jele?

A fiatal szerző ezt a lelki állapotot kellő készülettel és elemző készséggel tárgyalja. Ha igaz az, hogy a tétel megválasztásából lehet visszakövetkeztetni a szerző szellemiségére, akkor ezen az úton, amelyen elindult, még joggal várunk tőle olyan munkákat, melyek a lélektannak e homályos kérdéseit fogják tárgyalni. Örömmel üdvözöljük a fiatal papi nemzedék e tagját a pszichológiai tudomány munkásai között. **(g. k.)**

Ferenczi Sándor: A madarak öregkortól eltérő tollszinezete atavisztikus jelenség-e, avagy a környezet hatásának tulajdonitandó? Doktori értekezés. Szeged, 1931 Szeged városi nyomda és könyvkiadó rt.

Ferenczi Sándor kolozsvári unitárius kollégiumi tanár dok-

tori értekezése 71 nyomtatott oldalra terjedő értékes és szakszerű tudományos irodalmi munka. Gondosan áttanulmányozta e tárgykörnek különösen gazdag német irodalmát. 144 forrásmunkát nevez meg. Munkájának első felében az irodalmi adatok és megállapítások felhasználásával részletesen foglalkozik a madár pehely- és rendes tollazatának rajzával, színével, ezek jelentőségével, a színanyag képződésével s a színezet és a környezet közötti összefüggés irodalmának ismertetésével, illetve kritikai méltatásával.

Munkájának második főbb részében széleskörű, önálló kísérleti megfigyelések alapján a madarak fiatal-kori tollszínezetének a környezet változásával kapcsolatos módosulásait tárgyalja, s megállapítja, hogy a fiatalok tollszínezetén a környezet elég rövid idő alatt is észrevehető átváltozást idéz elő s így az ifjúkori szín és ifjúkori környezet egymással szoros összhangban állanak. A szabad természetben végzett önálló megfigyelései alapján megállapítja, hogy ugyanazon biológiai környezetben az egymástól nagyon eltérő morphológiai, anatomiai bélyegekkel bíró madár-génuszok és családok egyedei hasonló öltözetet öltenek fel s a közös környezetből való kiválás az öltözet megváltozását vonja maga után.

Kisérletei alapján jelentőségében teljes értéküvé tette azt a tapasztalati megállapítást, hogy ugyanazon génusz vagy familia tagjainak fiatalkori tollazata minden közös származás ellenére is eltérővé lesz, mihelyt a fiatalok eltérő környezetben nőnek fel, vgy minden nem közös származás dacára is azonos lesz, ha ugyanazon környezetben élnek.

Bizonyító példányokon alapuló észleletei és kisérletei végérvényesen megdöntötték azt, hogy a madarak fiatalkori tollszínezetét atavisztikus alapokon magyarázhassuk.

Értekezésének kiváló nagy érdeme az, hogy a folyó eredetétől a folyó torkolatáig található tollazat, typusokat összegyüjtötte s eme gyüjtései révén tisztázta azon környezettani kérdést, mely az ornithologusokat eddig azon tévedésbe ejtette, hogy egy folyó hosszában talált eltérő színezetű madáregyedeket mindig új és új subspeciesek gyanánt írtak le.

Gratulálunk a szép reményekre jogosító ifjú tudósnak, s kitartást és sikert kivánunk további tudományos munkálkodásához.

Dr. Sz. F.

„A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Étesitője az 1930—31. isk. évről.“ Szerkesztette Csifó Salamon dékán. XXXV. évf. 55 l. Corvin könyvnyomda.

Évről-évre fokozódó érdeklődéssel várjuk Teol. Akadémiánk

Értesitőjét, hogy belőle ebben az elfásult és földhöz ragadt világban valamely emelkedettebb szellemet, egy jobb világfelé vezető utmutatást s mindennapi életünk robotjai közben biztos irányitást meritsünk. Hiszen ez az egyetlen intézetünk hivatott arra, hogy olyan legyen mint a „hegyen épített város", mely sokaknak világit. Ezzel a reménnyel és várakozással olvastuk el az 1930—31. évi Értesítőt is. Kiss Elek tanárnak „Unitárizmus Dániában és a szabadelvü vallásos konferencia (1930) Hollandiában" című dolgozatából, melyet a tanév megnyítása alkalmából olvasott fel s amely az Értesítőben bevezetésképpen van közölve, jólesett olvasnunk a dániai unitárius mozgalommal kapcsolatban, hogy a fővárosban „Unitárius Ház" címen 1927 óta áll az első unitárius templom, amely Kierkegaard Thorvald lelkész vezetése mellett központi helye a mind inkább élénkülő szabadszellemű dániai vallási mozgalomnak. A Hollandiában Arnheimben tartott szabadelvü vallásos konferencia leírásával kapcsolatban szerettük volna, ha legalább utalás történik arra a 150 éves testvéri kapcsolatra, amelyben az erdélyi unitáriusok állottak a hollandiai szabadszellemü keresztényekkel, amely kapcsolat annyi drága szellemi kincsnek lett a forrása reánk nézve éppen az itteni vallási reakció legsötétebb éveiben. Ugyancsak e konferencia leírásával kapcsolatban, amidőn a többi országok kiküldöttjeit megszólaltatja, kerestük a mi egyházi hivatalos kiküldöttünk nevét, de az még meg sincsen említve, csupán csillag alatti jegyzetből tudjuk meg, hogy az Csifó Salamon dékán volt. Nem ertjük, hogy ezt miért kellett elhallgatni épen a megnyító alkalmával.

A dékánnak az évmegnyítás alkalmával hangoztatott amaz elvi kijelentését, hogy jelenleg „a vallásos élet központjában a gyakorlati élet követelményei állanak" s „csak annak a vallásnak van becse, jövője, mely legközelebb visz mindnyájunkat a gyakorlati, szociális kérdések megoldásához" szintén bizonyos megnyugvással olvastuk, mint egy olyan elvnek a leszögezését, amelyet mi régóta hirdetünk. A mi viszonyaink között nem elméleti teológusokra van szükségünk, hanem a nép között, a népért élő, lelkes és nemes szívü gyakorlati lelkipásztorokra, akik szeretettel, alázatossággal és önfeláldozással tudnak hivatásuknak élni. Szeretnők azért, ha a dékán elvi kijelentése a gyakorlatban is érvényesülne.

Nem kis megütközéssel olvassuk, hogy a kultuszminiszter úr Motogna Viktor egyet. magántanárt, a román tárgyak előadására rendes tanárnak nevezte ki. Autonómiánknak ez a kézzelfogható megsértése példátlan a történelemben s reméljük, hogy

egyházi vezetőségünk módját fogja találni annak, hogy ez az eset ne ismétlődjék.

Mint Teológiánk életében nagyjelentőségü esemény, úgy van feltüntetve az, hogy dr. Thudor Wotschke pratui lelkész születésének 60-ik évfordulóját ünnepelte, akit ez alkalomból a tanári kar üdvözölt s aki erre válaszolt is. S nemcsak az üdvözlő és válaszirat van szószerint leközölve, hanem Wotschkenek az életrajza is az Értesítő közepén. Eltekintve attól, hogy ennek az életrajznak semmi köze nincsen az Akadémia évi eseményeihez, az áttekinthetőséget és az olvasást is nagyon zavarja az, hogy a záró-ünnepély lefolyását ezen közbetoldás ketté vágja. Ha már közölni kellett, akkor a bevezetésben lett volna inkább helye. Különben e helyett szivesebben olvastunk volna Dr. Váradi Aurélról egy rövid nekrológot, aki mégis közelebb volt Teológiánkhoz.

Egyebekben az isk. év eseményei, a tanári kar létszáma és müködése, az ifjúsági önképzőkör, segélyek és jutalmazások, a növendékek létszáma és elhelyezése s más ismert körülmények a szokott hűséggel és pontossággal vannak előadva az Értesítőben.

Valeriu Moldovan: Curs elementar de drept bisericesc comparat. Cluj, 1930. 8⁰, 132 l. V. Moldovan professzor alig egy évi tanárság után adta ki fentjelzett munkáját, melyet — az előszó szerint — az „urgens necessitas" és az „evidens utilitas" hivott életre. Valóban nagy jelentősége ennek a munkának, mely nehány év mulva az egyházjog romániai állásának tudományosabb és alaposabb feldolgozását igéri be, hogy első kisérlet román nyelven a keleti, nyugati és protestáns egyházak párhuzamos kifejlődésének és egyházalkotmányuk összehasonlításának bemutatására.

Az egyház az ortodox meghatározás szerint — vezeti be fejtegetéseit V. Moldovan — Isten által alapitott emberi közösség, melyet a hit, az isteni törvény, a hierárchia és a szent titok tart össze. A római katolikusok az egyházban Krisztus által alapitott közösséget látnak, melynek tagjai az összes érvényesen megkeresztelt keresztények a pápa, mint Krisztus helytartója és a püspökök, mint az apostolok utódainak vezetése alatt. Az egyház egyedüli, szent, katolikus egyetemes és kizárólagosan üdvözítő. A protestáns felfogás megkülönböztet látható és láthatatlan egyházat, melyeket a „Confessio Augustana"-ból vett idézetekkel határoz meg. Mindezekből levezeti az egyházjog definicióját, amelyik szerinte mindazon törvények és szokások komplexuma, amelyek az egyháznak, mint jogi intézménynek belső és külső működését (a hivek és az egyház, a hivek egymásközötti és az egyház-

nak az államhoz és más független kultuszokhoz való viszonyát) szabályozzák. Az egyházjog anyagi jogforrásai között felsorolja az isteni kinyílatkoztatást, az egyházat és az államot, míg az alaki jogforrások: a törvények és szokások. Eredetük szerint van isteni és emberi jogforrás. Az előbbi csoportba tartozik a két testamentum és a szent tradició, az utóbbiba az egyházi és polgári törvények, továbbá a konkordátumok. Ezeknek a részletezése, továbbá az egyház és egyházjog kifejlődésének felvázolása teszi ki a könyv első részét, mely az egyház és állam viszonyának, a francia és amerikai szeparációs és az Európában általános szémiszeparációs rendszer ismertetésével ér véget.

Fokozottabb érdeklődésünkre tarthat igényt a könyv második része, mely a tételes egyházjoggal, a romániai egyházak szervezetével és a kultusztörvénnyel foglalkozik. A görögkeleti egyházról szóló részhez — ez annyit tesz ki, mint a többi összes egyházakról szóló ismertetés — nincs semmi hozzáadni valónk, ellenben az unitárius egyházról szóló fejezetben sok olyan van, amit újabb törvényhozásunk már abrogált; attól eltekintve, hogy 1568-ban Tordán a vallásszabadság elvét mondták ki s az unitárius vallást Erdélyben csak az 1571-i marosvásárhelyi diéta törvényesítette, az egyházunk szervezetéről szóló rész így szól:

A végső törvényhozó és kormányzó(?) hatalom a Főtanács (Consiliul suprem bisericesc) kezébe van letéve, mely az egyházalkotmányon nyugszik. Ez kisebb részben a hivek által, nagyobb részben önmaga által választott tanácsosokból áll. Tagjai a belső egyházi hivatalnokok, 144 egyházi és 176 világi a főtanács által életfogytiglan választott tag és 32 a nyolc egyházkör és három nagyobb egyházközség által választott főtanácsos. Amint köztudomásu, ezek közül a kategoriák közül ma már csak az első, a hivatalboli tagok főtanácsossága áll fent. Ezeken kivül a főtanács 220 választott tagjának felét a főtanács választja életfogytiglan, a fentmaradó 110 közül pedig 55-öt az egyházkörök (fele világi, fele egyházi) és 55-öt az egyházköségek választanak elektorok útján, mindkét csoportba tartozókat 6 évre szóló mandátummal.

Az Egyház Képviselő Tanács (Consiliul administrativ bisericesc) kormányozza a Főtanács nevében az egyházat. A könyv tagjaiként a belső egyházi és tanügyi vezetőkön kivül csak 27 Főtanács által a maga kebeléből választott tagról beszél, míg újabban ezekhez jön az egyházkörök 1—1 képviselője.

Ezután a könyv az egyházközségek szerveiről: a közgyülés presbiterium és nevelésügyi biottságról, az egyházkörök szervezetéről, a köri közgyülésről (párciális), esperesi vizsgálószékről

és köri nevelésügyi bizottságról beszél mindenütt pontos és teljes adatokat szolgáltatva.

Végül szabad legyen egyházunk mai közjogi vitáival kapcsolatban felhivnom a figyelmet a szász evangélikus egyház alkotmányára, amelyik a romániai egyházak közül évszázados megszervezettségében először valósította meg a kisszámú vezetésre hivatottak demokráciáját. Az evangélikus egyház Képviselő Tanácsa (consistorul regnicolar) a püspök, főgondnok, vikárius és 7 egyházi, 14 világi tagból áll. Főtanácsuk a Képviselő Tanács tagjaiból, a körök egyházi és világi fejeiből, két gimnáziumi és egy tanítóképzői igazgatóból, két, az egyházköri közgyülések által választott egyházi és világi tagból, és ugyanezen közgyülések által választott tanügyi képviselőből van összetéve. A mintegy 250.000 lelket számláló szász evangélikus egyház legfontosabb ügyei a végső fórumot kitevő mintegy 90—100 ember belátására vannak bizva, ami a magyarok demokratikus vagy antidemokratikus, de mindenesetre parlamentáris és időszerütlen alkotmányozó szerveinek nehézkességével szemben a szász egyházpolitika gyors elhatározáson alapuló elasztikus és eredményes munkájának abszolut fensőbbségét biztositja. Sajátos még a püspökválasztás alolról felfelé vezető módja. Minden egyházközség három nevet jelöl, ezeknek alapján minden kör egy hat jelöltből álló listát állít össze, akik közül aztán a főtanács abszolut többséggel választja meg a püspököt.

Ezekben kivántam V. Moldovan úttörő munkáját ismertetni, mely első komoly kisérlet a romániai egyházak kúszált jogviszonyainak tudományos feldolgozására, s melynek folytatását, a beigért rendszeres egyházjogi munkát annál inkább várjuk, hogy az teológiai akadémiánkra is bevezethető legyen. Az unitárius jogászgenerációnak pedig eminens feladata, hogy doktori téziseken (Lőrinczi István és Major Ferenc egyházjogi román nyelvü doktori értekezésére gondolok) és önálló dolgozatokon keresztül ismertesse meg a román közvéleménnyel egyházunk multját, szervezetét és értékét, hogy a jövőben elkerülhető legyen minden rólunk alkotott helytelen vélemény. Mert ma a román intelligencia körülbelől csak annyit tud egyházunkról, amennyit egyszer Bogdan Duica mondott a szenátusban: „az unitáriusok vannak a magyarok közül legkevesebben, de ők a legveszélyesebbek.“

Mikó Imre.

S. Nagy László: Egy csodálatos Ujságiró Története s más elbeszélések. Erdélyi Szemle kiadása, 1931. 62 l.

Összesen 15 rövidebb lélegzetü elbeszélést tartalmaz az U. I. T. termékeny főtitkárának uj könyve. Az elbeszélések többnyire

a családi élet melegségéből táplálkoznak. Ezért nincsen bennük semmi szertelenség vagy bántó frivolitás. Egyszerüek, szinesek és melegek s amellett tanulságosak is. A költői képzelet nem csapong bennük a lehetetlenség határai között, hanem a való élet realitásai között mozog. A választékos külső ruhában megjelenő elbeszélések kellemes olvasmányul szolgálnak.

Kévekötés ifjusági folyóirat legujabb száma, melyet Ferencz József, Mikó Imre és ifj. Ürmösi Károly állitották össze f. é. augusztusban jelent meg s a nyári ifjusági konferencia előkészitését tartalmazza. A konferenciáról más helyen számolunk be.

„Dolgozatok a Református Theolgiai Tudomány Köréből". Kiadják: Az erdélyi református egyházkerület kolozsvári theol. fakultásának tanárai.

Ebben a sorozatban a már korábban megjelent és folyóiratunkban is ismertetett négy dolgozaton kivül ujabban a következők jelentek meg: **Maksay Albert:** „Az Exégézis Problémái". **Dr. Gönczy Lajos:** „Az Igehirdetés Tényezői Egymáshoz való viszonyukban". **Dr. Tavaszy Sándor:** „A Theologiai Irányok Átértékelése". — A Dialektikai Theologia, mint a Theologiai Irányok Korrekciója. — **Dr. Imre Lajos:** „A Kijelentés és a Pedagogia". **Dávid Gyula:** „Kálvin Gazdasági Etikája". **Dr. Tavaszi Sándor:** A szociális és gazdasági törekvések theologiai-etikai megitélése. (A szocializmus és a kommunizmus.) Mindenik dolgozat a református theologiai gondolkozásnak határozott iránymutatója s mindenik a cél- és nyugvópontot a Barth K. féle dialektikai theologiában látja. Az egyes dolgozatokra még viszszatérünk. Megrendelhetők az „Ifju Erdély" kiadóhivatalában Cluj-Kolozsvár, Ref. Theologia.

Előfizetési felhivás. Kovács Lajos brassói unitárius lelkész egyházi dolgozataiból „Ébresztgetés" cimen egy 10—12 ívre terjedő kötetre bocsájtott ki előfizetési felhivást. Akik ismerik Kovács Lajosnak tiszta gondolkozását, mély vallásos és egyházias érzésvilágát, valamint világos és választékos irályát, azok bizonyára örömmel fogadják ezt a felhivást s nemcsak maguk sietnek az előfizetők sorába lépni, hanem másokat is arra buzditanak. Annál inkább, mert a könyv tiszta jövedelmét a brassói templom épitése javára kivánja forditani. A könyv az Unitárius Irodalom Társaság könyvtár sorozatában jelenik meg október havától kezdve tiz füzetben. Előfizetési ára füzetenként 10 lej, vagy egyszerre való előfizetésnél 100 lej. A legmelegebben ajánljuk olvasóinknak az uj könyvet tartalmáért és nemes céljáért egyaránt.

KÜLÖNFÉLÉK.

Székelykeresztúri Unitárius Téli Gazdasági Iskola. Ez a címe annak az új intézménynek, amelynek létesítését egyházunk a mult évi Főtanácson elhatározta s a folyó évi október 15-én, miután a szükséges állami engedélyt megszerezte, meg is nyitja. Nem tudjuk eléggé hangsulyozni ez intézet jelentőségét s a székelység gazdasági életére kiható fontosságát. Most, amikor a hivatalnoki pályákon való érvényesülésünk a minimumra szállott, amikor diplomás embereinket az elhelyezkedés és a mindennapi kenyér gondja gyötri és sok esetben a kétségbeesés örvényébe juttatja, valóban csak az édes anyaföld maradt meg a mi számunkra, amelyen nemcsak meghalnunk, de élnünk is kell. E földnek életerejét kibányászni, termőképességét fokozni, a gazdasági élet különböző ágait mélyíteni s a mai kor kivánalmai szerint átalakitani s ezáltal népünket a vándorbot kálváriájától nemcsak megmenteni, hanem ősei földjén a mindennapi kenyerét is biztosítani: ez ma a leghelyesebb út és irány, amelyet kultúrpolitikánk követhet. Ilyen szempont vezette egyházunk Főtanácsát akkor, amikor a főgimnázium kényszerű leépítése után a gazdasági iskola létesítését elhatározta. Ennek az iskolának célja nem az, hogy diplomákat gyártson s joszágigazgatókat neveljen, aminek a mai viszonyok között értéke amugy sem volna; hanem a nép egyszerű fiait arra kivánja megtanítani, hogy kis birtokaikat mi módon műveljék, hogy azt jövedelmezőbbé tegyék s a fejlettebb mezőgazdasági tudomány megállapitásait miképpen alkalmazhatják a mindennapi életben, hogy így népünk gazdasági konzervátizmusát a szükséghez képest megtörje, a fejlődés és haladás szolgálatába állítsa. Az iskola okt. 15-től ápr. 15-ig tart. A közbeeső nyári félévet a növendékek otthon a saját gazdaságukban töltik, ahol tanáraik vezetése mellett gyakorlatilag alkalmazzák azt, amit az iskolában télen tanultak. Az iskolába felekezeti különbség nélkül beiratkozhatnak 14—30 éves korig, akik 4 elemi osztályt végeztek s akiknek van mezőgazdaságilag müvelhető birtokuk. Az iskola elvégzése egy éves katonai szolgálatra jogosít. Több ingyenes, kedvezményes ösztöndíjas hely van. Ez az intézet

valóban érdemes az egész erdélyi magyarság támogatására. Székelykeresztur pedig egy új gazdasági központot kap benne. Ugy értesülünk, hogy az I. oszt.-ba már 40-nél többen jelentkeztek.

Nyugalomba vonult tanárok. A kolozsvári unitárius főgimnázium tanári karából folyó év szeptember 1-től kezdve nyugalomba mentek Dr. Gál Kelemen, Vass Domokos és László Gyula. A két utóbbi azonban, mint óraadó tanár tovább fog működni az intézet szolgálatában. Azonban Dr. Gál Kelemen tb. igazgató végleg megvált az intézetben viselt tanári munkásságától. Gálffy Zsigmond igazgató, midőn a tanév megnyitása alkalmával ezt a tényt bejelentette, az alábbi meleg szavakban emlékezett meg Dr. Gál Kelemenről:

„Emellett a tény mellett — mondotta — nem haladhatunk el szótlanul, habár sem alkalma, sem módja nem lehet e megnyító keretében annak, hogy az ő szolgálatait érdem szerint megvilágítsuk. Bizonyos, hogy ennek az intézetnek története, mondhatnám: lelke szorosan összefort a közelmult évtizedekben dr. Gál Kelemen nevével, egyéniségével, egész benső valójával. 40 éves tanári és ebből 25 éves igazgatói müködés ideálisan becsületes, fáradhatatlan és mindig csak a közjót néző, s minden generációnak mintául szolgálható betöltésének önérzetesen felemelő tudatát és ez intézet soha el nem muló háláját viszi magával. Tervszerü és szigoruan következetes tanügyi munkásságával, amelyet szóval, tollal és tettel kifejtett, már régen előkelő helyet szerzett magának a magyar iskoláztatás történetében és még életében bevonult az unitárius nagy férfiak Pantheonába. Kivánjuk, hogy élete további folyása csendes, zavartalan nyugalomban teljék és hisszük, hogy szellemének irásos termékeiben ezután is büszkén gyönyörködhetünk.“

Mi a magunk részéről csak azon jogos reményünknek adunk kifejezést, hogy dr. Gál Kelemen, aki eddig is folyóiratunk legmunkásabb dolgozó társa és leghivebb barátja volt, ezután a mindennapi tanítás fáradsága alól felszabadulva, még fokozottabb erővel fogja szolgálni egyházi irodalmunk ügyét, melyet eddig is megbecsülhetetlen tanulmányaival gazdagított. Isten éltesse és segélje!

A székelykeresztúri főgimnázium tanári karából szintén még a mult évi szeptember 1-től nyugalomba ment Lőrinczi István vallástanár, a folyó évi szeptember 1-től pedig Pap Mózes tb. igazgató. Azonban egyik sem vált meg végleg az intézettől, mert mint óraadó tanárok tovább működnek.

Itt emlitjük meg, hogy 40 évi szolgálat után nyugalomba ment Gál József recsenyédi lelkész is. Recsenyéden kezdette meg

lelkipásztori működését s itt is fejezte be. Hű, buzgó és lelkiismeretes munkása volt az Úr szöllőjének. Áhitatos imádságokkal és népies egyházi beszédekkel gazdagította egyházi irodalmunkat. Reméljük, hogy ilyen irányu munkásságát továbbra is folytatni fogja, amihez mi jó egészséget és kitartást kivánunk.

A kolozsvári unitárius kollégium fiúelemiiskolájának és főgimnáziumának évmegnyitó ünnepélye szeptember 1-én d. e. 9 órakor folyt le a kollégium dísztermében. Az „Erős várunk nékünk az Isten" elhangzása után imát mondott Vári Albert vallástanár, majd az igazgató tartotta meg évmegnyitó beszédét. Dr. Ferencz József isk. felügyelő gondnok és a püspök úr őméltósága lélekből fakadó és lelket megkapó szavai után a „Tebenned biztunk eleitől fogva" egyházi ének zárta be az ünnepséget. A tanítás az elemi iskolában szeptember 1-én, a főgimnáziumban szeptember 3-án kezdődött.

A beíratkozások eredménye a következő: 1. Fiúelemi iskola: I. oszt. 17 (9 unit., 7 ref., 1 luth.) II. oszt. 21 (9 unit., 11 ref., 1 róm. kath.) III. oszt. 21 (12 unit., 7 ref., 2 róm. kath.) IV. oszt. 22 (15 unit., 5 ref., 2 róm. kath.) Összesen beiratkozott 81, vallás szerint való megoszlás: 45 unit., 30 ref., 5 róm. kath., 1 luth. A mult iskolai évben a beíratkozási létszám 83 volt, ebből unit. 48.

2. Főgimnázium: I. oszt. 49 (36 unit., 9 ref., 2 róm. kath., 2 luth.) II. oszt. 34 (21 unit., 7 ref., 2 róm. kath., 4 luth.) III. oszt. 37 (34 unit., 1 róm. kath., 1 luth., 1 baptista.) IV. oszt. 22 (13 unit., 3 ref., 3 róm. kath. 3 luth.) V. oszt.20 (16 unit., 3 ref., 1 luth.) VI. oszt. 29 (23 unit., 3 ref., 3 róm. kath.) VII. oszt. 33 (21 unit., 10 ref., 2 róm. kath.) Összesen beiratkozott 224 tanuló, kik közül 164 unit., 35 ref., 13 róm. kath., 11 luth., 1 baptista. Létszámszaporodás a mult iskolai évhez mérten 20 tanuló, unitárius tanulók létszámnövekedése 15.

3. A Teol. Akadémia öt évfolyamára 35 növendék jelentkezett.

A székelykeresztúri főgimn. elöljáróságának sikerült az a törekvése, hogy az E. Főtanács által megszüntetett négy felső osztályt társadalmi uton fenntartsa. Ennélfogva a folyó isk év-ben mind a hét osztály tovább müködik. Értesülésünk szerint a beiratkozottak száma 148.

Beszámoló az Ifjúsági Körök IV. konferenciájáról. A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek kiküldöttei az idén Nyárádszentlászlóra gyültek össze, hogy közös problémáikat megvitassák. Közel száz vendég gyűlt itt össze, kik között volt Rev. Robert Hoagland, ki az amerikai és dr. Borbély András meg Kriza Kálmán, kik a magyarországi unitárius ifjúságot képviselték.

Augusztus 20-án délután rég nem látott tömeg ajkán kélt fo-

hász a szentlászlói templomban: „Megpihenni, megnyugodni Hozzád jöttünk Istenünk“. Ekárt Andor helybeli lelkész imája után dr. Lőrinczy István elnök megnyitotta a konferenciát. Kölcsönös üdvözlések után dr. Varga Béla egyházi főjegyző tartott felolvasást arról, hogy mit is vár ifjúságunktól az Egyház. Dr. Borbély András a budapesti unit. leányegylet, a cserkészcsapat és Ifjúsági Kör egy éves munkájáról olvasott fel tartalmas beszámolót és nevezett egyletek testvéri üdvözletét tolmácsolta. Fikker János az angliai, Lőrinczy Géza az amerikai, ifj. Kovács Lajos a németországi és Ferencz József a csehországi szabadelvü mozgalmakról adtak érdekes és értékes megfigyeléseiken alapuló helyzetképet. Este a szabadban megrendezett ismerkedési estély volt.

Augusztus 21-én Rostás Dénes Máté evangéliuma V. 6. verse alapján tartott bibliamagyarázata inditott be nagyon érdekes vitát. Utána ifj. Szabó Sámuel előadása következett a városi ifjúság és az egyház viszonyáról. Ezt követte Deák Berta előadása a városi leányok egyesületben való összegyüjtésének lehetőségéről. Délután Mikó Imre felolvasta a Ferencz József, Mikó Imre és ifj. Ürmösi Károly által írt „Vallás, fajiság és szociálizmus“ című értekezést, melyet mélyreható vita követett. Bedő Boriska a lányok missziói tevékenységéről beszélt.

Augusztus 22-én Lőrinczy Géza imája után Gálfalvi József ismertette a bukaresti unitáriusság helyzetét, Ebert Hajnalka pedig a cselédkérdés és népviselet kérdésével foglalkozott. Délután különféle jelentések után a legközelebbi teendőket tárgyalták meg és megválasztották az Egyetemes Szervezet tisztikarát. Este Kriza Kálmán tartott előadást a németországi krizis okairól és következményeiről.

Augusztus 23-án ünnepi istentisztelet volt, melyen imát Fikker János, egyházi beszédet Márk III. 32—35 versei alapján Barabás Béla mondott. Templomozás után a konferencia résztvevői a falu megtekintésére indultak. Délután különösen nagyszámu hallgatóság előtt Csongvay Lajos imája után Gyallay Pap Zsigmond beszélt a nép és intelligencia viszonyáról, Balázs Ferenc pedig a falufejlesztésnek új modozatait ismertette. Este műsoros táncmulatságot rendeztek.

A konferencia résztvevői augusztus 24-én Szentgericére mentek át, ahol a hétköznap dacára nagy tömeg előtt ismertette Ferencz József a mai falumunka jelentőségét, Lőrinczy Géza pedig a nyugati kultúrát hasonlította össze a miénkkel. Délután még nagyobb hallgatóság előtt sikerült vallásos összejövetelt rendeztek, melynek kiemelkedő száma Gyarmathy Árpád előadása volt

a szövetkezés szükségességéről. Este az egyházköség gazdagon megvendégelte a jelenlévőket.

Ha már most összefogó áttekintéssel vizsgáljuk meg az előadók által boncolt kérdéseket, úgy látjuk azoknak szerves egymásbakapcsolódását és fölvázolhatjuk magunknak a bennük rejlő egyetlen nagy gondolat körvonalait. E gondolat: az új magyar lelkiség tisztult nagy szintézisének létrehozása, mely a nép jellegzetes öntudatosított fajiságából kiindulva, egy új, faji értékeiben és ezek által általános emberi célokért szolidárisan dolgozó magyar társadalom felé vezet. Mindezt pedig átszőtte egy dinámikus erejű unitárius eszmetartalom, mely ez új társadalom szüntelen fejlődni törekvésének lesz letéteményese.

E célkitűzés univerzális emberi s mégis mélységesen magyar voltát mindnyájan átértették, éreztük és átéltük s így hirdetni merjük — hisszük, nem alaptalanul, — hogy ez ifjúsági összejövetelek — mégha anyagi megerőltetést követelnek is, — nélkülözhetetlenek és tudjuk, hogy e kézfogások egy szebb, reményteljesebb, egy emberibb kor hajnalát jelentik számunkra.

Ifj. Szabó Sámuel.

Gyászhirek: Katona Mihály nyug. unitárius lelkész életének 81-ik évében, julius 12-én hosszas szenvedés után Tarcsafalván jobb létre szenderült. Azoknak a mult időknek volt élő tanuja közöttünk, amelyekben még a hűség, a jellem és a becsület volt az élet legfőbb értéke, amelyekben az emberek lelkét nem a földhöz ragadt önzés, hanem a másokat boldogító szeretet irányította. Mint lelkipásztor ezt a szellemet hirdette szóval s erről tett bizonyságot cselekedeteivel. A reá bizott talentumokkal hiven sáfárkodott s hisszük, hogy amaz igaz biró kezéből elveszi hűsége jutalmát, amit ez a világ olyan szükmarkuan adott neki. Legyen csendes nyugalma! Katona Ferenc sz.-kereszturköri esperes és Katona József tarcsafalvi lelkész édes atyjukat gyászolják az elhunytban. — Id. Vajda András a kolozsvári unitárius egyházközség egyházfia és harangozója életének 66-ik évében, szeptember 16-án, megszünt élni. 35 évet töltött az egyházközség szolgálatában, amely idő alatt hűségével és megbizhatóságával teljes mértékben rászolgált elöljárói elismerésére. Édes és nevelt gyermekei, valamint a nagyszámu rokonok áldják emlékét.

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.